

**Uniwersytet Mikołaja Kopernika
w Toruniu**

Iwona Wilczewska

**Naprawienie szkody wynikłej
wskutek śmierci osoby bliskiej**

Praca magisterska przygotowana
pod kierunkiem naukowym
prof. dr hab. Mirosława Bączka
w Katedrze Prawa Cywilnego
i Spółdzielczego

Toruń 2004

Spis treści

Rozdział I

Odszkodowanie w razie śmierci osoby bliskiej w nowoczesnych systemach prawnych	5
1. Uwagi ogólne	5
2. Prawodawstwa romańskie	7
3. Prawodawstwa germańskie	10
4. Prawodawstwa anglo-amerykańskie	13

Rozdział II

Właściwości odszkodowania w prawie polskim	16
1. Pojęcie osoby bliskiej	16
2. <i>Ratio legis</i> przyznania osobom bliskim odszkodowania z art. 446 k.c.	19
3. Przesłanki powstania roszczeń odszkodowawczych.....	21
4. Miarkowanie odszkodowania (<i>ius moderandi</i>).....	24
5. Przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody	25
6. Zbieg odpowiedzialności kontraktowej i deliktowej	27
7. Zbieg roszczeń osób bliskich z roszczeniami bezpośrednio poszkodowanego	30

Rozdział III

Renta na rzecz osób bliskich	33
1. Unormowanie renty na rzecz osób bliskich w dawnym stanie prawnym	33
2. Renta obligatoryjna	35
A. Uwagi ogólne	35
B. Renta na rzecz dziecka	36
C. Renta na rzecz pozostałego przy życiu małżonka.....	39
D. Renta na rzecz rozwiedzionego małżonka.....	42
E. Renta na rzecz rodziców	43
F. Renta na rzecz rodzeństwa i powinowatych	44
3. Renta fakultatywna.....	45
4. Wysokość i czas trwania renty	48
5. Kapitalizacja renty.....	51
6. Zmiana wysokości lub czasu trwania renty	52

Rozdział IV

Odszkodowanie na rzecz najbliższych członków rodziny zmarłego w razie istotnego pogorszenia sytuacji życiowej	56
1. Ewolucja prawa polskiego w zakresie przyznania odszkodowania	56
2. Charakter prawny odszkodowania na rzecz najbliższych członków rodziny	59
3. Przesłanki przyznania odszkodowania na rzecz najbliższych członków rodziny	63

4. Krąg osób uprawnionych do żądania odszkodowania z art. 446 § 3 k.c.	65
5. Wysokość odszkodowania	67

Rozdział V

Zwrot kosztów leczenia i pogrzebu	71
--	-----------

Rozdział VI

Zagadnienie sukcesji roszczeń wynikających z art. 446 k.c. na inne osoby	77
---	-----------

Bibliografia	83
---------------------------	-----------

Rozdział I

Odszkodowanie w razie śmierci osoby bliskiej w nowoczesnych systemach prawnych

1. Uwagi ogólne

Wiele współczesnych prawodawstw przewiduje w razie śmierci osoby bezpośrednio poszkodowanej odszkodowanie dla najbliższych członków rodziny zmarłego. Chodzi to o naprawienie szkody wynikłej w razie śmierci, która nastąpiła wskutek uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia bezpośrednio poszkodowanego¹.

Samo umiejscowienie przepisów dotyczących tego odszkodowania w kodeksie cywilnym wskazuje, iż będą miały one zastosowanie, gdy śmierć bezpośrednio poszkodowanego nastąpiła jako skutek czynu niedozwolonego.

W zasadzie prawo polskie przewiduje, iż tylko ten jest poszkodowanym, przeciwko komu było skierowane działanie sprawcy.

¹ A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody wynikłej wskutek śmierci osoby bliskiej*, Bydgoszcz 2000, s. 9.

Wynika stąd, że odszkodowanie przysługuje tylko osobie, która bezpośrednio poniosła szkodę wskutek danego zdarzenia. Od tej reguły dopuszczalne są wyjątki jedynie w przypadkach wskazanych w ustawie².

Właśnie do tych wyjątków należy art. 446 k.c. Motywem wprowadzenia przez ustawodawcę przepisów przełamujących ogólne zasady odszkodowania i przyznanie uprawnień osobom pośrednio poszkodowanym są względy humanitarne. Obecnie przepisy te odgrywają doniosłą rolę. Wpływa na to ogromny postęp techniki, użycie coraz potężniejszych sił przyrody, które powodują powstanie poważnych zagrożeń dla otoczenia i niebezpieczeństwo nieszczęśliwych wypadków.

Dlatego ustawodawcy wielu państw przyznali roszczenia odszkodowawcze rodzinie zmarłego w stosunku do osoby odpowiedzialnej za śmierć bezpośrednio poszkodowanego. Uprawnieni występują we własnym imieniu, jako pośrednio poszkodowani.

W różnych prawodawstwach krąg uprawnionych i zakres odszkodowania są różnie określone, duże znaczenie odgrywa tu struktura społeczno-gospodarcza danego kraju, stopa życiowa ludności. Wyraźnie zarysowały się dwa odmienne stanowiska.

Według pierwszego, uprawnienia osób pośrednio poszkodowanych wynikają z zasad ogólnych rządzących odpowiedzialnością cywilną, tak np.: Francja, Włochy.

Według drugiego, osoby pośrednio poszkodowane mogą żądać odszkodowania tylko w przypadku wyraźnego upoważnienia ustawy, tak np.: Niemcy, Austria. Jedne prawodawstwa określają szeroko krąg osób uprawnionych, inne w sposób ścisły. Niektóre przewidują

² Z. Radwański, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2001, s. 218.

odszkodowanie za szkodę majątkową i niemajątkową, inne tylko za szkodę majątkową³.

We wszystkich jednak państwach ogromną rolę ma judykatura, która powoli krystalizuje zasady prawne związane z odszkodowaniem w razie śmierci osoby bliskiej.

2. Prawodawstwa romańskie

Najbardziej charakterystyczną cechą wyróżniającą prawo francuskie spośród innych prawodawstw jest określenie kręgu osób uprawnionych do odszkodowania w razie śmierci osoby bliskiej.

Podstawę prawną stanowi art. 1382 k.c. franc., który mówi iż każde zawinione wyrządzenie szkody zobowiązuje sprawcę do jej naprawienia. W drodze wykładni tego przepisu judykatura bardzo szeroko określiła krąg osób uprawnionych do żądania odszkodowania⁴.

Do kręgu tego zalicza się wszystkie osoby, które wskutek czynu niedozwolonego odniosły szkodę. Takie stanowisko spowodowało lawinę procesów odszkodowawczych. Osoby uprawnione mogą żądać naprawienia zarówno szkody majątkowej jak i niemajątkowej.

Naprawienia szkody majątkowej mogą żądać dwie kategorie uprawnionych. Po pierwsze, osoby względem których na zmarłym ciążył ustawowy obowiązek alimentacyjny. Tu ustawa zalicza: krewnych w linii prostej (wstępnych i zstępnych), pozostałego przy życiu małżonka, zięciów i teściów. Przesłanką przyznania odszkodowania tym

³ A. Szpunar, *Wynagrodzenie...*, op. cit. s. 54.

⁴ A. Szpunar, *Wynagrodzenie...*, op. cit. s. 25.

osobom jest niedostatek, bez znaczenia jest okoliczność czy zmarły faktycznie ten obowiązek wykonywał.

Po drugie, z roszczeniem odszkodowawczym wystąpić mogą osoby, którym zmarły faktycznie dostarczał środków utrzymania. W tej sytuacji nieistotne są więzy prawne między zmarłym a uprawnionym, a jedynie stosunki faktyczne. Na tej podstawie odszkodowania może żądać osoba, która w wyniku śmierci bezpośrednio poszkodowanego utraciła środki utrzymania, bez względu na to czy była uprawniona z mocy ustawy do świadczeń alimentacyjnych. Sądy francuskie zasądzały odszkodowania na rzecz rodzeństwa zmarłego, dalszych krewnych, powinowatych, nawet narzeczonej.

Początkowo odmówiono tych uprawnień konkubinie zmarłego ze względu na niemoralny charakter związku łączącego ją ze zmarłym. Jednak obecnie i konkubina jest osobą uprawnioną do żądania odszkodowania, pod warunkiem, że konkubinaty był poważny i stały.

Wysokość odszkodowania zależy od możliwości majątkowych i zarobkowych zmarłego, prawdopodobnego przebiegu wydarzeń w przyszłości itd. W każdym konkretnym przypadku sąd bada, jaką szkodę poniosła dana osoba, która utraciła środki utrzymania.

Drugim rodzajem szkody, który podlega naprawieniu jest szkoda niemajątkowa. Chodzi tu o zadośćuczynienie za cierpienia psychiczne spowodowane śmiercią osoby bliskiej. Krąg osób uprawnionych z tego tytułu jest znowu bardzo szeroki. Przesłanką do przyznania zadośćuczynienia jest naruszenie uczucia przywiązania do zmarłego. Dużą swobodą w zakresie przyznania zadośćuczynienia dysponują sądy, które biorą pod uwagę całokształt okoliczności sprawy. Bez wahania

zasądzają odszkodowanie dla dzieci, małżonka. Przyznawane ono jest także dalszym krewnym, powinowatym a nawet konkubinie⁵.

Sądy francuskie konsekwentnie realizują zasadę pełnego odszkodowania, uwzględniają szkodę majątkową jak i niemajątkową. W sposób uprzywilejowany traktują pokrzywdzonego. Przyznają nawet zadośćuczynienie za ból psychiczny spowodowany uszkodzeniem ciała osoby bliskiej. Pod tym względem zajmują wyjątkowe stanowisko w porównaniu z innymi krajami europejskimi.

Prawo francuskie wywarł duży wpływ na unormowanie zagadnienia w prawie belgijskim i włoskim.

W Belgii, podobnie jak we Francji z roszczeniem odszkodowawczym może wystąpić każdy, kto udowodni, że wskutek śmierci osoby bliskiej poniósł szkodę. W odróżnieniu od prawa francuskiego orzecznictwo belgijskie nie przyznaje uprawnień do odszkodowania konkubinie zmarłego.

We Włoszech krąg osób uprawnionych jest również bardzo szeroko określony. Obejmuje on osoby, którym zmarły przez dłuższy czas dostarczał środków utrzymania bez względu na to czy osoby te były uprawnione z mocy ustawy świadczeń alimentacyjnych.

Odmienne uregulowana jest kwestia wynagrodzenia szkody niemajątkowej. Przepis art. 2059 k.c. włos. mówi, iż zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową przysługuje jedynie wtedy gdy czyn, z którego wynikła szkoda niemajątkowa stanowi jednocześnie przestępstwo karne. Uprawnionymi z tego tytułu są: pozostały przy życiu małżonek, dzieci i rodzice zmarłego.

⁵ A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999, s. 49.

Zarówno w prawie francuskim, belgijskim jak i włoskim przy ustalaniu wysokości odszkodowania uwzględnia się przyczynienie się bezpośrednio poszkodowanego do powstania szkody. W takiej sytuacji odszkodowanie ulega odpowiedniemu zmniejszeniu. Wynika to z zasady, iż pośrednio poszkodowani nie mogą znaleźć się w lepszej sytuacji niż byłby bezpośrednio poszkodowany.

3. Prawodawstwa germańskie

Według prawa niemieckiego poszkodowanym jest tylko ten, przeciwko komu było skierowane działanie sprawcy. Dlatego odszkodowania może domagać się tylko osoba bezpośrednio poszkodowana. Od tej ogólnej zasady prawo niemieckie przewiduje wyjątki. Jednak krąg osób w przeciwieństwie do prawa francuskiego jest określony ściśle.

I tak przepis § 844 ust. I k.c. niem. przyznaje praw zwrotu kosztów pogrzebu temu, kto miał obowiązek je ponieść. W pierwszej kolejności są to spadkobiercy a dalej osoby, wobec których na zmarłym ciążył ustawowy obowiązek alimentacyjny⁶.

Przepis § 844 ust. II k.c. niem. przyznaje osobom uprawnionym z mocy ustawy do świadczeń alimentacyjnych prawo do renty, jeżeli utraciły w związku ze śmiercią bezpośrednio poszkodowanego prawo do domagania się środków utrzymania. Renta ta przysługuje też dziecku, które w dniu śmierci było poczęte ale jeszcze się nie urodziło.

⁶ A. Szpunar, *Wynagrodzenie...*, op. cit. s. 35.

Roszczenie o rentę nie przysługuje (odmiennie niż w prawie francuskim) osobom, którym zmarły dobrowolnie i faktycznie dostarczał środków utrzymania, jeżeli nie ciążył na nim ten obowiązek z mocy ustawy.

Podstawowe znaczenie dla ustalenia liczby osób uprawnionych mają przepisy prawa rodzinnego. One wskazują następujące osoby: małżonkowie, krewni w linii prostej, dzieci pozamałżeńskie, przysposobieni i przysposabiający. Przesłanką przyznania renty jest niemożność samodzielnego utrzymania się (§ 1602 k.c. niem.). O zakresie roszczenia odszkodowawczego decyduje też wiek, możliwości majątkowe i zarobkowe zmarłego, prawdopodobny rozwój wydarzeń w przyszłości.

Odnośnie wysokości renty w orzecznictwie zarysowały się dwa odmiennie stanowiska. Pierwsze z nich mówi, że renta powinna zapewnić uprawnionym zachowanie dotychczasowej stopy życiowej, czyli takiej, jaką mieli przed śmiercią zobowiązanego do świadczeń alimentacyjnych. Drugie stanowisko wyraża pogląd, iż renta powinna jedynie zapewnić uprawnionym konieczne środki do życia. Ostatnio przewagę ma pogląd pierwszy.

Czas trwania renty wyznacza zawsze prawdopodobna długość życia zobowiązanego, gdyż obowiązek alimentacyjny jest obowiązkiem osobistym i po śmierci zobowiązanego nie przechodzi na osoby trzecie. Możliwe jest przyznanie jednorazowego odszkodowania zamiast renty.

Prawo niemieckie nie przewiduje zadośćuczynienia z tytułu śmierci osoby bliskiej.

Podobne rozwiązania do prawa niemieckiego zawiera prawo austriackie. Określa ono ściśle krąg osób uprawnionych do odszkodowania. Przyznaje ono roszczenie o zwrot kosztów pogrzebu każdemu kto je pokrył (§ 1327 k.c. austr.).

Ponadto osoby uprawnione z mocy ustawy do świadczeń alimentacyjnych mogą żądać odszkodowania z powodu utraty środków utrzymania. Listę tych osób wyznaczają przepisy prawa rodzinnego. Należą do nich: żona, niezdolny do pracy zarobkowej mąż, uprawnione do alimentacji dzieci, rodzice, jeśli nie są w stanie samodzielnie się utrzymać.

Odmienne niż prawo niemieckie, prawo austriackie nie przewiduje przyznania jednorazowego odszkodowania zamiast renty.

Prawo austriackie nie przyznaje członkom rodziny zmarłego roszczenia o wynagrodzenie szkody niemajątkowej⁷.

W prawie szwajcarskim uwidaczniają się wpływy prawa francuskiego i niemieckiego. Z jednej strony prawo szwajcarskie zakłada, że poszkodowanym jest osoba, która bezpośrednio poniosła szkodę wskutek danego zdarzenia, z drugiej strony od tego założenia przewiduje ważne wyjątki. Do nich należą roszczenia osób bliskich w razie śmierci bezpośrednio poszkodowanego.

Prawo szwajcarskie przewiduje zwrot kosztów pogrzebu. Uprawnionym do żądania zwrotu są osoby, które były zobowiązane do ponoszenia kosztów pogrzebu. Jeżeli koszty poniosła inna osoba, przysługuje jej roszczenie regresowe przeciw spadkobiercy.

⁷ A. Szpunar, *Zadośćuczynienie...*, op. cit., s. 36.

Osobom uprawnionym, tj. spadkobiercom należy się też odszkodowanie z tytułu zwrotu kosztów leczenia oraz utraty zarobków przez poszkodowanego przed jego śmiercią.

Według art. 45 ust. III pr. obl. szwajc. odszkodowania mogą domagać się osoby, które utraciły żywiciela wskutek jego śmierci. Krąg osób uprawnionych jest szeroki, bierze się pod uwagę więzy faktyczne. Żywicielem jest osoba, która w chwili śmierci faktycznie i w sposób trwały dostarczała środków utrzymania osobom bliskim. Nie ważne jest, czy obowiązek ten wynikał z ustawy.

Wreszcie prawo szwajcarskie przyznaje członkom rodziny zmarłego roszczenie o zadośćuczynienie za doznaną przez nich krzywdę. Uprawnionym jest członek rodziny, który pozostawał w szczególnie bliskich stosunkach ze zmarłym. W rachubę wchodzi cierpienia psychiczne z powodu utraty osoby bliskiej i drogiej. W praktyce zadośćuczynienie jest najczęściej przyznawane pozostałemu przy życiu małżonkowi, dzieciom, rodzicom i rodzeństwu. Uprzywilejowane stanowisko pod tym względem zajmuje wdowa.

4. Prawodawstwa anglo-amerykańskie

Pierwotnie w prawie angielskim nie przewidywano odszkodowania dla członków rodziny w razie śmierci osoby bliskiej. Zmiany wprowadziła ustawa z 1846 r. – Lord Campell's Fatal Accidents Act. Uregulowania w niej zawarte zasadniczo różnią się od występujących w krajach kontynentalnych.

Uprawnionym do wniesienia powództwa o odszkodowanie jest zarządca spadku lub wykonawca testamentu. Wnosi on je we własnym imieniu i na rzecz osób bliskich zmarłego, jeżeli wskutek śmierci ponieśli oni szkodę majątkową. Dopiero, gdy zarządca spadku lub wykonawca testamentu nie zostali ustanowieni, do wniesienia powództwa we własnym imieniu uprawnione są osoby bliskie zmarłego.

Ustawa zalicza do kręgu osób uprawnionych: żonę, męża, dzieci (też pozamałżeńskie i przysposobione), rodziców i powinowatych w tym samym stopniu. Prawo angielskie przewiduje naprawienie szkody tylko w formie jednorazowego odszkodowania, nie ma możliwości przyznania renty osobom pośrednio poszkodowanym. Podstawę do ustalenia wysokości odszkodowania stanowią przyszłe dochody zmarłego pomniejszone o wydatki na jego własne potrzeby. Obliczona w ten sposób kwota ulega kapitalizacji z reguły za okres ponad 10 lat.

Prawo angielskie nie przewiduje zadośćuczynienia za szkodę niemajątkową, wynikłą wskutek śmierci osoby bliskiej.

W Stanach Zjednoczonych regulacje prawne dotyczące odszkodowania w razie śmierci osoby bliskiej są bardzo zróżnicowane, w poszczególnych stanach istnieją odmienne rozwiązania. W wielu stanach istnieje ustawodawstwo szczególne na ten temat, wzorowane na prawie angielskim, w innych odpowiednie zasady są wyłącznie dziełem orzecznictwa⁸.

W zasadzie prawo amerykańskie nie przewiduje zadośćuczynienia za szkodę niemajątkową dla osób bliskich zmarłego. Zasada ta jest

⁸ A. Szpunar, *Wynagrodzenie...*, op. cit. s. 53.

przestrzegana, jeżeli osoba pośrednio poszkodowana powołuje się jedynie na cierpienia psychiczne. Jeżeli jednak osoba taka odniosła też szkodę majątkową wtedy sądy amerykańskie odstępują od powyższej zasady i zasądzają zadośćuczynienie na rzecz osób bliskich zmarłego.

Rozdział II

Właściwości odszkodowania w prawie polskim

1. Pojęcie osoby bliskiej

Przepisy art. 446 k.c. przyznają roszczenia odszkodowawcze osobom bliskim zmarłego. W k.c. nie znajdujemy definicji osoby bliskiej. Jednak w wielu przepisach k.c. posługuje się pojęciem osoby bliskiej lub osoby będącej w bliskim stosunku. I tak np. art. 527 § 3 k.c. dotyczący skargi pauliańskiej mówi „jeżeli ... korzyść majątkową uzyskała osoba będąca w bliskim stosunku ...”, dalej art. 923 § 1 posługuje się pojęciem osoby bliskiej spadkodawcy. Jedynie k.k. w art. 115 § 11 objaśnia wyrażenie osoby bliskiej i mówi: „Osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu”. Jednak nie są to wszystkie osoby, które można uznać za bliskie w rozumieniu art. 446 k.c.

Ustalenie z góry kręgu osób zaliczanych do osób bliskich nie jest możliwe. Łatwo jest określić krąg osób uprawnionych do renty obligatoryjnej, ponieważ do niego należą osoby, względem których na zmarłym ciążył ustawowy obowiązek alimentacyjny (art. 446 § 2 zd. 1). Wystarczy więc sięgnąć do przepisów k.r.o, który reguluje ten obowiązek i wskazuje osoby uprawnione.

Wątpliwości pojawiają się przy wykładni przepisu art. 446 § 2 zd. 2 k.c., który przewiduje możliwość przyznania renty fakultatywnej innym osobom bliskim, którym zmarły dobrowolnie i stale dostarczał środków utrzymania, jeżeli z okoliczności wynika, że wymagają tego zasady współżycia społecznego. Do tych osób należą nie tylko krewni ale też inne osoby nie połączone ze zmarłym więzami rodzinnymi o ile istnieje między nimi stosunek bliskości. W tych przypadkach decydujące znaczenie mają nie więzy prawne a faktyczne, może to być np. bliska więź duchowa, stosunki przyjacielskie.

Problem wyłania się na tle istnienia nowoczesnych związków partnerskich. Należy odpowiedzieć na pytanie czy uprawnionymi z art. 446 § 2 zd. 2 k.c. mogą być: konkubina lub partner ze związku homoseksualnego.

Oдноśnie konkubiny sprawa przesądzona jest na jej korzyść¹. Chociaż początkowo odmawiano jej prawa do renty to obecnie bez wątplenia konkubina jest osobą uprawnioną po spełnieniu odpowiednich przesłanek. Przyczyną takiego stanowiska jest stale rosnąca liczba konkubinatów w Polsce. Prawo nie może być ślepe na tego rodzaju zjawisko społeczne. Byłoby rzeczą niesłuszną, gdyby sprawca

¹ Orzeczenie SN z dnia 2.12.1970 r., II CR 541/70, OSP 1972, nr 3, poz. 52.

zwolniony był z obowiązku naprawienia szkody tylko dlatego, że doznała jej konkubina a nie żona zmarłego. Przecież nieformalne związki funkcjonują tak samo jak związki zalegalizowane i śmierć partnera z takiego związku wywołać może identyczną szkodę dla pozostałych członków jak śmierć męża czy żony. Zmienia się także opinia społeczna na temat konkubinatu. Obecnie związki te nie budzą już zgorszenia, są akceptowane przez społeczeństwo. Dlatego słusznie przyznaje się uprawnienia do renty konkubinie, chociaż nadal jej prawo jest znacznie ograniczone w porównaniu z uprawnieniami żony zmarłego.

Nieco inaczej przedstawia się problem związków homoseksualnych. Właściwie nie ma przeszkód prawnych do przyznania prawa do renty partnerowi ze związku homoseksualnego. Jednak przepis art. 446 § 2 zd. 2 k.c. odwołuje się do zasad współżycia społecznego, czyli wartości powszechnie akceptowanych w społeczeństwie. Właśnie te zasady mogą przemawiać przeciwko przyznaniu uprawnień partnerowi ze związku homoseksualnego. W Polsce cały czas związki takie budzą niechęć.

W niektórych państwach ustawa przewiduje formalizację związków osób tej samej płci np.: Dania, Holandia. Także w Polsce powstał projekt ustawy o rejestrowanych związkach partnerskich. Pod względem wywoływanych skutków nadaje on tym związkom status równy małżeństwu. Gdyby projekt stał się obowiązującą ustawą, doprowadziłoby to do zrównania partnerstwa z małżeństwem. W ten sposób ustawodawca naruszyłby Konstytucję, zwłaszcza jej art. 18: „Małżeństwo, jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką

Rzeczypospolitej Polskiej”. Zgodnie z tym przepisem małżeństw oznacza związek kobiety i mężczyzny a konsekwencją małżeństwa jest rodzina. Nie wolno ustawodawcy udostępnić instytucji małżeństwa osobom tej samej płci, ponieważ naruszy to jego istotę, a więc i Konstytucję. Ustawa zasadnicza chroni bowiem nie tylko samą nazwę, ale także określoną treść: związek mężczyzny i kobiety².

Pomimo braku możliwości legalizacji związków partnerskich w Polsce, w rzeczywistości związki te istnieją. Jednak w przeciwieństwie do nieformalnych związków heteroseksualnych związki homoseksualne spotykają się z dezaprobatą społeczną. Wpływ na opinię społeczną może też wywierać stanowisko ustawodawcy, który jak na razie zakazuje legalizacji związków homoseksualnych.

Dlatego obecnie partner ze związku homoseksualnego nie jest uważany za osobę uprawnioną z art. 446 § 2 zd. 2 k.c., chociaż istnieje możliwość, że w przyszłości wraz ze zmianą stanowiska ustawodawcy i ze wzrostem akceptacji społecznej judykatura zacznie zasądzać odszkodowania na rzecz tych osób.

2. *Ratio legis* przyznania osobom bliskim odszkodowania z art. 446 k.c.

Ustawodawca, przyznając roszczenia odszkodowawcze osobom bliskim zmarłego, odstąpił od ogólnej zasady odszkodowania, według której poszkodowanym jest tylko ten, przeciwko komu skierowane było działanie sprawcy.

² M. Muszyński, *Konkurencja dla małżeństwa*, Rzeczpospolita z dn. 30.03.2004, nr 76 (6759).

Motywy, którym kierował się ustawodawca są względy humanitarne. Postępujący nieustannie rozwój techniki, użycie coraz potężniejszych sił przyrody łączy się z gwałtownym wzrostem nieszczęśliwych wypadków. Obecnie liczba tych wypadków w Polsce (zwłaszcza komunikacyjnych) stale rośnie, jest coraz więcej ofiar śmiertelnych. Problem ten staje się zagrożeniem dla zdrowia publicznego i zagadnieniem społecznym o bardzo ważnym znaczeniu³. Śmierć człowieka wskutek czynu niedozwolonego wywołuje niezmiernie poważne konsekwencje. Poszkodowanym jest tu już nie tylko sam zmarły ale także jego rodzina i inne osoby bliskie, których interesy zostały naruszone. Najlepszym przykładem naruszenia interesów osób bliskich jest śmierć jedyne go żywiciela rodziny. W tym przypadku śmierć człowieka jest nie tylko źródłem cierpień psychicznych pozostałych członków rodziny ale wywołuje też prawdziwy wstrząs ekonomiczny dla tej rodziny. Wyrządzona im szkoda powinna ulec wynagrodzeniu przez ponoszącego odpowiedzialność z tego tytułu.

Nałożenie na sprawcę obowiązku naprawienia szkody powoduje przerzucenie brzemienia szkody z barków poszkodowanego na barki sprawcy szkody. Ważnym celem jest też wychowawczo-prewencyjne oddziaływanie prawa w kierunku zwiększenia ochrony życia i zdrowia obywateli. Bezpośrednim celem i rezultatem wykonania świadczenia odszkodowawczego jest nałożenie na sprawcę ciężaru wyrządzonej przez niego szkody. Zapłata odszkodowania, stanowi zasłużoną dotkliwość majątkową dla sprawcy, daje satysfakcję poszkodowanym i w sposób

³ A. Wąsiewicz, *Ubezpieczenia komunikacyjne*, Bydgoszcz 1995, s. 13.

zgodny ze społecznym poczuciem sprawiedliwości likwiduje konflikt, wywołany przez wyrządzenie szkody⁴.

W razie pozbawienia życia zostaje naruszone dobro osobiste, które ma największą wartość indywidualną i społeczną. Jednak nie jest możliwe wyeliminowanie zjawiska nieszczęśliwych wypadków. Dlatego ustawodawca usiłuje łagodzić ich skutki przez wprowadzanie możliwie najdoskonalszych uregulowań prawnych. Właśnie do takich unormowań należy art. 446 k.c.

3. Przesłanki powstania roszczeń odszkodowawczych

Roszczenia z powodu śmierci osoby bliskiej wynikają z przepisów szczególnych. Nie stanowią one samodzielnej podstawy odpowiedzialności, aby osoba uprawniona mogła wystąpić z roszczeniem przeciw zobowiązanemu do naprawienia szkody, muszą być spełnione przesłanki odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych.

Jak wiadomo istnieją okoliczności, w których wyrządzenie drugiemu człowiekowi szkody nie pociąga za sobą odpowiedzialności sprawcy. Do takich okoliczności należy np.: przy odpowiedzialności na zasadzie ryzyka wyłączna wina poszkodowanego. Jeżeli wyłączną przyczyną powstania szkody było zawinione działanie pokrzywdzonego to odpowiedzialność wobec niego zostaje wyłączona. W przypadku śmierci tego poszkodowanego osoby bliskie nie otrzymają odszkodowania. Wynika to stąd, że jeżeli roszczenia bezpośrednio

⁴ W. Warkalno, *Odpowiedzialność odszkodowawcza*, Warszawa 1972, s. 97.

poszkodowanego byłyby z jakiegokolwiek przyczyny nieuzasadnione to również roszczenia osób pośrednio poszkodowanych są nieuzasadnione. Uprawnieni bowiem mogą dostać odszkodowanie tylko wtedy i tylko w takich granicach, w jakich prawo do odszkodowania przysługiwałoby poszkodowanemu, gdyby żył.

Przesłanką powstania roszczeń odszkodowawczych jest śmierć poszkodowanego w wyniku doznanego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, przy czym bez znaczenia jest czy śmierć nastąpiła niezwłocznie czy też po upływie dłuższego czasu. Istotne jest tylko to, aby istniał związek przyczynowy między tymi zdarzeniami tj. czynem niedozwolonym a śmiercią⁵.

O związku tym stanowi art. 361 § 1 k.c.: Zobowiązany do odszkodowania ponosi odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania, z którego szkoda wynikła. Unormowanie zawarte w tym artykule opiera się na założeniach teorii przyczynowości adekwatnej. Zgodnie z tą teorią związek przyczynowy zachodzi, gdy skutek jest normalnym, zwykłym następstwem przyczyny, ocena zaś opiera się nie na subiektywnym przewidywaniu sprawcy, lecz na doświadczeniu życiowym wspartym aktualnymi osiągnięciami wiedzy⁶.

Ustalenie związku przyczynowego jest konieczne, ponieważ nie każda szkoda ulega wynagrodzeniu, lecz tylko taka, która pozostaje w związku przyczynowym ze zdarzeniem zobowiązującym w myśl przepisów prawa do odszkodowania. Żądanie odszkodowania na podstawie art. 446 k.c. będzie uzasadnione, jeżeli da się udowodnić związek przyczynowy pomiędzy zgonem a czynem niedozwolonym.

⁵ A. Wąsiewicz, *Ubezpieczenia...*, op. cit., s. 111.

⁶ S. Garlicki, *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa 1971, s. 110.

Adekwatny związek przyczynowy zachodzi wówczas, gdy przyczyna stanowi okoliczność ogólnie sprzyjającą powstaniu rozpatrywanego skutku. Okolicznością ogólnie sprzyjającą jest *conditio sine qua non*, które zwiększa w sposób znaczny, obiektywną możliwość powstania skutku badanego rodzaju. Wyznaczenie sfery skutków adekwatnych względem określonego rodzaju zdarzenia następuje przez analizę tzw. obiektywnej możliwości. Polega to na prognozowaniu, w oparciu o zasady nauki i doświadczenia, prawdopodobieństwa powstania określonych następstw. Skutkami adekwatnymi są takie, których prawdopodobieństwo zostaje zwiększone przez przyczynę danego rodzaju⁷.

Przepis art. 361 § 1 k.c. wprowadza odpowiedzialność tylko za normalne następstwa działania lub zaniechania. Ogranicza ją więc tylko do następstw niektórych spośród wszelkich możliwych skutków danego zdarzenia. Za następstwa normalne należy uważać takie, które w danych okolicznościach z reguły występują, tzn. są zwykłą koniecznością działania (zaniechania) zobowiązanego do odszkodowania. Następstwa normalne, to w zasadzie następstwa typowe, a nie będące wynikiem szczególnego zbiegu okoliczności⁸.

Związek przyczynowy nie zachodzi, jeżeli śmierć nie była normalnym następstwem uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia. Im dłuższy czas dzieli te dwa zdarzenia, tym trudniejsze jest wykazanie związku przyczynowego.

⁷ A. Koch, *Związek przyczynowy jako podstawa odpowiedzialności odszkodowawczej w prawie cywilnym*, Warszawa 1975, s. 102.

⁸ J. Winiarz (red), *Kodeks cywilny z komentarzem*, Warszawa 1989, s. 285.

4. Miarkowanie odszkodowania (*ius moderandi*)

Roszczenia osób bliskich podlegają ogólnym zasadom rządzącym ustaleniem odszkodowania z tytułu czynów niedozwolonych. Główną funkcją odpowiedzialności cywilnej, zwłaszcza odszkodowawczej, jest funkcja kompensacyjna, której celem jest wyrównanie uszczerbku doznanego przez poszkodowanego.

Przy odszkodowaniu na rzecz najbliższych członków rodziny w grę wchodzi wyłącznie restytucja pieniężna, ponieważ restytucja naturalna jest z natury rzeczy niemożliwa.

Podstawowe znaczenie ma tu przepis art. 361 § 2 k.c., ustanawiający zasadę pełnego odszkodowania. Od tej zasady prawo polskie przewiduje kilka wyjątków. Jednym z nich jest art. 440 k.c., dopuszczający możliwość miarkowania odszkodowania przez sąd. Zgodnie z tym przepisem w stosunkach między osobami fizycznymi zakres obowiązku naprawienia szkody może być stosownie do okoliczności ograniczony, jeżeli ze względu na stan majątkowy poszkodowanego lub osoby odpowiedzialnej za szkodę wymagają takiego ograniczenia zasady współżycia społecznego.

Obniżenie odszkodowania na podstawie art. 440 k.c. możliwe jest według uznania sądu, przy zachowaniu wielu przesłanek. Naprzód jest ono dopuszczalne jedynie w sferze czynów niedozwolonych, następnie jest ograniczone jedynie do stosunków, w których stronami są osoby fizyczne. Wreszcie, według kodeksu, w danych okolicznościach sprawy obniżenia odszkodowania powinny wymagać zasady współżycia społecznego ze względu na stan majątkowy poszkodowanego lub osoby

odpowiedzialnej za szkodę⁹. „Art. 440 k.c. zezwala na ograniczenie obowiązku naprawienia szkody w stosunkach między osobami fizycznymi. Przepis ten nie zezwala natomiast na całkowite zwolnienie sprawcy szkody od obowiązku jej naprawienia” – teza orzeczenia SN¹⁰. Stosowanie przewidzianego w art. 440 k.c. ograniczonego zakresu obowiązku naprawienia szkody jest wyłączone, jeżeli zachowanie się sprawcy szkody ma charakter przestępstwa umyślnego – tak SN¹¹.

Ponadto orzecznictwo przyjmuje, że przepis art. 440 k.c. nie ma zastosowania jeżeli zobowiązany był ubezpieczony od odpowiedzialności cywilnej¹². Dlatego w praktyce przepis ten ma niewielkie znaczenie.

5. Przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody

Na zakres odpowiedzialności zobowiązanego do naprawienia szkody wpływ wywiera zachowanie się poszkodowanego, którym przyczynił się on do powstania lub zwiększenia szkody. Zgodnie z art. 362 k.c., jeżeli poszkodowany przyczynił się do powstania lub zwiększenia szkody, obowiązek jej naprawienia ulega odpowiedniemu zmniejszeniu stosownie do okoliczności, a zwłaszcza stopnia winy obu stron.

Z mocy tego przepisu odszkodowanie należne najbliższym członkom rodziny zmarłego ulega zmniejszeniu, jeżeli do powstania lub

⁹ W. Czachórski, *Zobowiązanie. Zarys wykładu*, Warszawa 2002, s. 106.

¹⁰ Orzeczenie SN z dn. 4.02.1970 r., II CR 527/69, OSNCP 1970/11, poz. 202.

¹¹ Orzeczenie SN z dn. 18.03.1970 r., II CR 351/69, Biuletyn Informacyjny SN 1970/11, poz. 208.

¹² Orzeczenie SN z dn. 18.12.1968 r., II CR 409/68, OSNCP 1969/11, poz. 207.

zwiększenia szkody przyczynił się bezpośrednio poszkodowany, mimo iż do powstania szkody nie przyczynili się osobiście pośrednio poszkodowani¹³. Wynika to z zasady, iż osoby uprawnione z przepisów art. 446 k.c. nie mogą znajdować się w lepszej sytuacji prawnej aniżeli sam poszkodowany. Takie samo stanowisko zajął SN w swoim orzeczeniu¹⁴, gdzie obniżył odszkodowanie należne żonie zmarłego, który przyczynił się do powstania szkody pijąc alkohol z kierowcą samochodu.

Przyczynienie się poszkodowanego do powstania lub zwiększenia szkody ma miejsce wówczas, gdy szkoda jest skutkiem nie tylko zdarzenia, z którym ustawa łączy obowiązek odszkodowawczy innego podmiotu, ale także zachowania się samego poszkodowanego. Zachowanie się poszkodowanego jest więc w konstrukcji przyczynienia traktowane jako przyczyna konkurencyjna do przyczyny przypisanej osobie odpowiedzialnej¹⁵.

Określenie przyczynienia się poszkodowanego nie kształtuje się jednolicie i uzależnione ono jest od podstawy prawnej, z jakiej wywodzi się roszczenie odszkodowawcze. Tak np., jeżeli odpowiedzialność za wyrządzoną szkodę jest oparta na zasadzie winy, to również przesłanki zmniejszenia odszkodowania muszą być bardziej surowe. W tym wypadku bez winy po stronie poszkodowanego nie można mówić, że do przyczynienia się do szkody w ogóle dochodzi. Jeżeli zatem sprawca odpowiada na zasadzie winy, to do powstania (zwiększenia) szkody przyczynić się może tylko osoba poczytalna. Problem przedstawia się nieco inaczej przy odpowiedzialności na zasadzie ryzyka. Wówczas

¹³ A. Koch, *Związek...*, op. cit., s. 254.

¹⁴ Orzeczenie SN z dn. 30.07.1966 r., II PR 170/66, Praca i Zabezp Społ. 1967/12

¹⁵ K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 729.

bowiem do zastosowania art. 362 k.c., obok wymagania adekwatnego związku przyczynowego, wystarczy obiektywna nieprawidłowość (niewłaściwość) zachowania się pokrzywdzonego¹⁶. Takie właśnie stanowisko przyjmuje SN w uchwale z dnia 20.09.1975 r.¹⁷

Sąd Najwyższy w orzeczeniu z dnia 19.10.1963 r.¹⁸ stwierdził, że reakcje odruchowe, wywołane lękiem nie mogą być traktowane jako przyczynienie się do wyrządzenia szkody.

Zakres zmniejszenia odszkodowania zależy od okoliczności, a zwłaszcza stopnia winy obu stron. Im większy zakres winy poszkodowanego tym znaczniejszemu zmniejszeniu ulegnie wynagrodzenie szkody. Odszkodowanie ulega zmniejszeniu z reguły o określony ułamek np.: 1/4, 1/3, 1/2 lub w określonym procencie np.: 20%, 40%. Niekiedy może ono polegać na odliczeniu pewnej sumy lub pominięciu niektórych składników odszkodowania. Jeżeli sąd uzna, że bezpośrednio poszkodowany przyczynił się w 20% do powstania szkody to zgodnie z art. 362 k.c. odszkodowanie na rzecz osób bliskich ulegnie zmniejszeniu o 20%.

6. Zbieg odpowiedzialności kontraktowej i deliktowej

Do zbiegu roszczeń *ex delicto* i *ex contractu* dochodzi wtedy, gdy to samo zdarzenie stanowi czyn niedozwolony i może być jednocześnie kwalifikowane jako niewykonanie lub nienależyte wykonanie zobowiązania, np. uszkodzenie ciała w związku z wadliwie

¹⁶ G. Bieniek [w:] *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, Warszawa 1999, s. 67-68.

¹⁷ Uchwała SN z dn. 20.09.1975 r., III CZP 8/75, OSN 1976, nr 7-8, poz. 151.

¹⁸ Orzeczenie SN z dn. 19.10.1963 r., II CR 976/62, OSN 1964, nr 10.

wykonywanym zabiegiem medycznym przez lekarza, z którym zawarta była umowa o usługę medyczną¹⁹.

Przepis art. 443 k.c. wyraźnie dopuszcza zbieg podstaw odpowiedzialności kontraktowej i deliktowej. Przyjmuje on, że również przy istnieniu węzła zobowiązaniowego wyrządzona szkoda może być rezultatem czynu niedozwolonego i że pokrzywdzony czynem niedozwolonym ma roszczenie o naprawienie szkody na podstawie odpowiedzialności deliktowej. Zgodnie z tym przepisem: okoliczność, że działanie lub zaniechanie, z którego szkoda wynikła stanowiło niewykonanie lub nienależyte wykonanie istniejącego uprzednio zobowiązania, nie wyłącza roszczenia o naprawienie szkody z tytułu czynu niedozwolonego, chyba że z treści istniejącego uprzednio zobowiązania wynika co innego.

Zbieg odpowiedzialności zachodzi wtedy, gdy dłużnik nie tylko nie wykonuje lub nienależyte wykonuje swoje zobowiązania umowne, lecz jednocześnie narusza nakaz lub zakaz zobowiązujący go niezależnie od istniejącego pomiędzy stronami stosunku prawnego. Jego postępowanie ma wówczas charakter deliktu cywilnego – tak SN w wyroku z dnia 28.04.1964 r.²⁰

Zbieg odpowiedzialności występuje przede wszystkim w razie szkody na osobie, gdyż jej wyrządzenie stanowi zawsze czyn niedozwolony.

Nie oznacza to, że poszkodowany może otrzymać dwa odszkodowania, jedno po myśli reżimu kontraktowego i drugie po myśli reżimu deliktowego, skoro szkoda raz naprawiona wyłącza uszczerbek

¹⁹ K. Pietrzykowski (red.), *Kodeks...*, op. cit., s. 1013.

²⁰ Orzeczenie SN z dn. 28.04.1964 r., II CR 540/63, OSPiKA 1965, poz. 197.

w majątku poszkodowanego. Ilekroć jeden i ten sam stan faktyczny wyrządzenia szkody wypełnia zarówno przesłanki przepisów o odpowiedzialności kontraktowej jak i deliktowej, możliwe jest zastosowanie do tego stanu faktycznego całości reguł jednego lub drugiego reżimu odpowiedzialności²¹.

Przepis art. 443 k.c. dopuszcza zbieg podstaw odpowiedzialności, „chyba że z treści uprzednio istniejącego zobowiązania wynika co innego”. Ten końcowy zwrot art. 443 k.c. oznacza wyłączenie z mocy istniejącego pomiędzy stronami uprzednio zobowiązania odpowiedzialności deliktowej. Jednak ze względu na charakter dobra, jakim jest życie i zdrowie uznać należy, że tego rodzaju zobowiązanie umowne byłoby sprzeczne z zasadami współżycia społecznego i z tego względu z mocy art. 58 § 2 k.c. nieważne²².

Istnieją też przypadki, w których o pierwszeństwie zastosowania jednego z reżimów decyduje sama ustawa. Zastosowanie drugiego będzie wówczas wyłączone. Tak jest np.: z przepisami art. 435-436 k.c., które wyłączają zastosowanie reżimu kontraktowego przez zwrot, że chodzi w nich o szkodę wyrządzoną „komukolwiek”, a więc także osobie, z którą łączył odpowiedzialnego istniejący już stosunek obligacyjny²³.

System prawa cywilnego nie zawiera ogólnych norm kolizyjnych, które by wyznaczały reguły ułatwiające usunięcie wspomnianej kolizji przepisów prawnych. Należy w związku z tym kierować się ogólnymi regułami systemowymi oraz zasadami prawa cywilnego, które zwłaszcza

²¹ W. Czachórski, *Odpowiedzialność kontraktowa i jej stosunek do odpowiedzialności deliktowej*, Nowe Prawo 1964, nr 10, s. 958-959.

²² M. Nasterowicz, *Prawo medyczne*, Toruń, 2001, s. 32.

²³ W. Czachórski, *Zobowiązania...*, op. cit., s. 273.

każą uwzględniać interesy osoby domagającej się ochrony prawnej, a w związku z tym i jej decyzje w tym względzie. Prowadzi to do wniosku, że zainteresowany z reguły może wybrać dogodnie dla niego uprawnienia spośród uprawnień określonych różnymi zbiegającymi się przepisami prawnymi²⁴. Wybór roszczenia prowadzi do istotnych konsekwencji dla poszkodowanego, zważywszy na istotne różnice pomiędzy przesłankami odpowiedzialności *ex delicto* i *ex contractu*, dotyczące m.in. odmiennego rozkładu ciężaru dowodu, terminów przedawnienia.

7. Zbieg roszczeń osób bliskich z roszczeniami bezpośrednio poszkodowanego

Roszczenia z art. 446 k.c. przysługują osobom bliskim w razie śmierci poszkodowanego w wyniku dozanego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia i to bez względu na to czy śmierć nastąpiła niezwłocznie czy też po upływie dłuższego czasu.

Jeżeli śmierć bezpośrednio poszkodowanego nastąpiła natychmiast, wtedy w rachubę wchodzi jedynie roszczenia osób pośrednio poszkodowanych. Jeżeli jednak śmierć bezpośrednio poszkodowanego nastąpiła dopiero w pewien czas od czynu niedozwolonego, wtedy mamy do czynienia z dwoma rodzajami roszczeń odszkodowawczych. Pierwsze przysługują bezpośrednio poszkodowanemu, drugie przysługują osobom bliskim zmarłego. Do pierwszych należy roszczenie z art. 444 k.c. tj.: 1) jednorazowe odszkodowanie na pokrycie wszelkich wynikłych z tego powodu

²⁴ Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1999, s. 81.

kosztów (art. 444 § 1 k.c.) takich jak koszty leczenia, utracony zarobek itp., 2) renta dla wyrównania szkód trwałych (art. 444 § 2) w razie całkowitej lub częściowej utraty zdolności zarobkowej, zwiększenia się potrzeb lub zmniejszenia widoków powodzenia na przyszłość, 3) zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową (art. 445 § 1 k.c.).

W praktyce możemy mieć do czynienia z dwoma układami stosunków faktycznych. Pierwszy układ, gdy roszczenia bezpośrednio poszkodowanego zostały zaspokojone przed jego śmiercią. Drugi, gdy bezpośrednio poszkodowany zmarł przed uzyskaniem odszkodowania. Jeżeli roszczenie bezpośrednio poszkodowanego zostało zaspokojone to fakt ten nie wywiera żadnego wpływu na uprawnienia osób bliskich. Takie też stanowisko zajął SN w swoim orzeczeniu²⁵, w uzasadnieniu którego stwierdził, iż zaspokojenie albo przedawnienie roszczeń przysługujących bezpośrednio poszkodowanemu pozostaje bez wpływu na byt uprawnień najbliższych członków rodziny, są to bowiem roszczenia wynikające z różnych tytułów prawnych.

Jeżeli jednak roszczenia bezpośrednio poszkodowanego nie zostały zaspokojone, to czy przechodzą one, zgodnie z art. 922 § 1 k.c. na jego spadkobierców? Sprawa przedstawia się różnie w zależności od roszczenia.

I tak, gdy chodzi o wierzytelności z art. 444 § 1 przechodzą one na spadkobierców zmarłego bez żadnych ograniczeń, ponieważ są zwykłymi wierzytelnościami majątkowymi. Co do renty (art. 444 § 2 k.c.), to zgodnie z art. 905 k.c. jest ona uprawnieniem osobistym i nie przechodzi na spadkobierców. Jednak zaległe raty renty, wymagalne za

²⁵ Orzeczenie SN z dn. 12.02.1969 r., III PZP 43/68, Biuletyn Informacyjny SN, 1969/3, poz. 42.

czas przed śmiercią osoby uprawnionej należą do spadku i według zasad ogólnych przechodzą na spadkobierców.

Odmienne przedstawia się dziedziczenie roszczenia o zadośćuczynienie. Zgodnie z art. 445 § 3 i art. 448 zd. 2 k.c. roszczenie to przechodzi na spadkobierców tylko wtedy, gdy zostało uznane na piśmie albo gdy powództwo o nie wytoczone zostało za życia poszkodowanego. Nie wystarczy jednak, jeżeli poszkodowany podjął czynności, które przygotowują wniesienie powództwa np.: udzielił pełnomocnictwa adwokatowi, złożył wniosek o zwolnienie od kosztów sądowych. Przyjąć należy, że wymieniony skutek w art. 445 § 3 k.c. powstaje, jeśli pozew wpłynął do sądu przed śmiercią poszkodowanego²⁶.

Jeżeli spadkobiercy, na których przeszło roszczenie o zadośćuczynienie są jednocześnie osobami uprawnionymi z art. 446 k.c. to okoliczność ta może wpłynąć na obniżenie a nawet oddalenie żądania odszkodowania przysługującego tym osobom z mocy art. 446 § 2 k.c. Potwierdził to SN w orzeczeniu z dnia 3.06.1966 r.²⁷, w którym mówi iż oddalenie żądania odszkodowania z art. 446 § 3 będzie usprawiedliwione w sytuacji, gdy w osobie jednego powoda zbiegają się uprawnienia do zadośćuczynienia na podstawie art. 445 § 1 i 3 k.c. z tytułu spadkobrania po zmarłym oraz samodzielne roszczenie o naprawienie szkody poniesionej wskutek śmierci. W takim bowiem razie zasądzenie osobie bliskiej zadośćuczynienia z reguły wyższego niż odszkodowanie z art. 446 § 3 k.c. wyczerpuje uprawnienia powoda i dalsze jego żądania nie mogłyby być uwzględniane.

²⁶ A. Szpunar, *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999, s. 196.

²⁷ Orzeczenie SN z dn. 3.06.1966 r., I PR 31/66, OSPiKA 1968, poz. 6.

Rozdział III

Renta na rzecz osób bliskich

1. Unormowanie renty na rzecz osób bliskich w dawnym stanie prawnym

Kodeks zobowiązań w art. 162 § 2 i 3 wymieniał dwie kategorie osób uprawnionych do żądania renty z powodu utraty środków utrzymania wskutek śmierci osoby bliskiej. Do pierwszej należały osoby, „do których utrzymania zmarły był obowiązany z mocy ustawy i które rzeczywiście utrzymywał”. W tym przypadku przyznanie renty miało charakter obligatoryjny (art. 162 § 2 k.c.). Do drugiej należeli „krewni, powinowaci, wychowawcy i inne osoby bliskie, którym zmarły dobrowolnie i stale dostarczał środków utrzymania” (art. 162 § 3 k.c.). Zasądzenie renty w tym przypadku miało charakter fakultatywny i zależało od uznania sądu. Było ono uzasadnione, „jeżeli z okoliczności, a zwłaszcza z porównania stanu majątkowego poszkodowanych i osoby zobowiązanej do odszkodowania wynikało, że odpowiada to względem słuszności”.

Istotną różnicą między unormowaniem dotyczącym renty obligatoryjnej zawartym w kodeksie zobowiązań a dzisiejszym kodeksem cywilnym są przesłanki jej przyznania.

Pod rządem k.z. prawo do renty przysługiwało jedynie wtedy, gdy zmarły poszkodowany nie tylko był obowiązany ustawowo do alimentacji, lecz faktycznie utrzymywał pozostałe po nim osoby¹. Ustawodawca uważał bowiem, że jeżeli zmarły rzeczywiście nie wykonywał swego obowiązku alimentacyjnego to osoba pośrednio poszkodowana nie poniosła żadnej szkody majątkowej.

Stanowisko takie było bardzo krzywdzące dla uprawnionego do świadczeń alimentacyjnych, gdyż fakt iż zmarły uchylał się od obowiązku alimentacyjnego pozbawiał go prawa do żądania renty. Dlatego judykatura dość liberalnie interpretowała ten przepis.

Przykładem może być tu orzeczenie SN², w którym przyznano żonie zmarłego rentę mimo iż nie zamieszkiwali oni razem i w ten sposób mąż uchylał się od ustawowego obowiązku alimentacyjnego. SN stwierdził: „art. 162 k.z. nie można tłumaczyć w ten sposób, aby małżonek, który na skutek zawinionego postępowania współmałżonka nie był przez niego faktycznie utrzymywany, choć przesłanki dostarczania utrzymania istniały, pozbawiony był odszkodowania przewidzianego w tym przepisie”.

Dalszą konsekwencją elastycznej interpretacji wymogu ustawy było przyznanie roszczenia dziecku poczętemu za życia poszkodowanego, lecz urodzonego po jego śmierci. W orzeczeniu SN

¹ S. Garlicki, *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa 1971, s. 430.

² Orzeczenie SN z dn. 9.11.1953 r., I C 201/53, OSN 1955, poz. 23.

z dnia 8 X 1952 r.³ stwierdził: „wykładnia art. 162 § 1 k.z. każe uznać, że dziecko poczęte winno być przyrównane do dziecka urodzonego i że ma ono na równi z tym ostatnim prawo do renty z mocy cytowanego przepisu. Należy mieć na uwadze, że z okoliczności danego wypadku wynika, iż poczęte dziecko, gdyby się urodziło przed śmiercią ojca, byłoby niewątpliwie na jego utrzymaniu”.

Ostateczną zmianę w tym zakresie wprowadził kodeks cywilny, który przyznał prawo do renty osobom bliskim, jeżeli na zmarłym ciążył wobec nich ustawowy obowiązek alimentacyjny i to niezależnie od tego czy zmarły faktycznie ten obowiązek wykonywał.

2. Renta obligatoryjna

A. Uwagi ogólne

Przepis art. 446 § 2 zd. 1 k.c. przyznaje prawo do żądania renty każdej osobie, względem której ciążył na zmarłym ustawowy obowiązek alimentacyjny.

W celu ustalenia kręgu osób uprawnionych z art. 446 § 2 zd. 1 należy więc sięgnąć do przepisów kodeksu rodzinnego.

Obowiązek alimentacyjny wynika z pokrewieństwa albo z więzów prawnych, z którymi ustawodawca wiąże jego istnienie. Na gruncie polskiego prawa rodzinnego obowiązek alimentacyjny stanowi przede wszystkim zobowiązanie prawnorodzinne wynikające *ex lege* z różnych powiązań rodzinnych. Jest on uzależniony od bliskości pokrewieństwa,

³ Orzeczenie SN z dn. 8.10.1952 r., C 756/51, N. Prawo nr 5/53, s. 70.

powinowactwa lub przysposobienia oraz od tego, czy osoby uprawnione mogą utrzymać się własnymi siłami. Obowiązkiem alimentacyjnym objęte zostały także osoby, między którymi więzy rodzinne ustały. Dotyczy to obowiązku alimentacyjnego między byłymi małżonkami (art. 60 k.r.o.) oraz możliwości utrzymania alimentacji po rozwiązaniu przysposobienia (art. 125 § 1 k.r.o.)⁴.

Zasadniczo uprawniona do świadczeń alimentacyjnych jest osoba, która znajduje się w niedostatku (art. 133 § 2 k.r.o.). Najczęściej pojęciem niedostatku obejmuje się stan, w którym uprawniony nie ma żadnych lub nie ma dostatecznych własnych środków utrzymania, które mogłyby zaspokoić jego usprawiedliwione a nie tylko zbędne potrzeby. Ocena, jakie potrzeby uznać za usprawiedliwione zależy od wielu okoliczności faktycznych m.in. od wieku, stanu zdrowia, poziomu wykształcenia, pozycji społecznej uprawnionego⁵.

Rodzaj i rozmiar tych potrzeb jest uzależniony od cech osoby uprawnionej oraz od splotu okoliczności natury społecznej i gospodarczej, w których osoba uprawniona się znajduje.

W porównaniu z ogólnymi przesłankami powstania roszczenia alimentacyjnego, roszczenie dziecka przeciw rodzicom nie jest uzależnione od tego, czy dziecko jest w niedostatku.

B. Renta na rzecz dziecka

Przesłanki obowiązku alimentacyjnego rodziców względem dziecka określa art. 133 § 1 k.ro. Przepis ten stanowi, iż rodzice

⁴ Uchwała SN z dn. 16.12.1987 r., III CZP S1/86, OSNCP 1988/4, poz. 42.

⁵ J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2001, s. 251.

obowiązani są do świadczeń alimentacyjnych względem dziecka, które nie jest jeszcze w stanie utrzymać się samodzielnie, chyba że dochody z majątku dziecka wystarczają na pokrycie kosztów jego utrzymania.

Obowiązek alimentacyjny rodziców względem dziecka powstaje z chwilą jego urodzenia i wygasa wówczas, gdy dziecko zostaje należycie przygotowane do pracy zawodowej odpowiednio do jego uzdolnień i zamiłowań. Obowiązek ten trwa stosownie do okoliczności faktycznych, co najmniej jednak do czasu zadośćuczynienia przez dziecko obowiązkowi szkolnemu. Dziecko upośledzone lub niedorozwinięte, niezdolne do samodzielnego utrzymania się, jest uprawnione do alimentacji przez czas nieograniczony⁶.

Uzyskanie przez dziecko pełnoletności samo przez się nie ma wpływu na wygaśnięcie obowiązku alimentowania go przez rodziców. Podobne stanowisko zajął SN w swoim orzeczeniu⁷, w którym stwierdził iż jedyną miarodajną okolicznością, od której zależy czas trwania albo ustanie tego obowiązku jest to, czy dziecko może utrzymać się samodzielnie. Przyjmuje się, że nie można tego oczekiwać od małoletniego. W odniesieniu do dzieci, które osiągnęły pełnoletność, należy brać pod uwagę to, czy wykazują chęć dalszej nauki oraz czy zdolności i cechy charakteru pozwalają na rzeczywiste kontynuowanie nauki.

Jak z dotychczasowych rozważań wynika, renty a art. 446 § 2 zd. 1 k.c. może się domagać zarówno dziecko małoletnie i pełnoletnie, jeśli zostały spełnione przesłanki z art. 133 § 1 k.r.o.

⁶ J. Winiarz, J. Gajda, *Prawo...*, op. cit., s. 250.

⁷ Orzeczenie SN z dn. 14.11.1997 r., III CKN 257/97, OSN 1998, poz. 70.

Do renty ma prawo także *nasciturus* poczęty, lecz nie urodzony jeszcze w chwili śmierci ojca. Przepis art. 446¹ k.c. rozstrzyga o istnieniu odpowiedzialności za szkody prenatalne. *Nasciturus* ma warunkową zdolność prawną. Przysługuje ona mu pod warunkiem zawieszającym, że urodzi się żywe. *Nasciturus* jest osobą pośrednio poszkodowaną i jak każdej osobie pośrednio poszkodowanej, przysługuje mu samodzielne roszczenie. W art. 182 k.r.o. przewidziana jest nawet możliwość ustanowienia kuratora dla *nasciturosa*, jeżeli jest to potrzebne dla strzeżenia przyszłych jego praw. Stanowisko to potwierdza SN w swoim wyroku⁸: urodzenie się małoletniego powoda po śmierci ojca nie wyłącza jego uprawnień do odszkodowania i renty.

Jeżeli wskutek uszkodzenia ciała zmarł rodzic, który wyłącznie dostarczał środków utrzymania, przyznanie renty nie budzi wątpliwości. W przypadku śmierci jednego z rodziców, który pracował i łożył określone sumy na utrzymanie rodziny, dziecku również należy się renta z art. 446 §2 zd. 1 k.c. i to niezależnie od tego, czy drugi z rodziców jest w stanie je utrzymać samodzielnie. Takie też stanowisko zajął SN w uzasadnieniu wyroku⁹.

Jeżeli zmarła matka, która nie pracowała, dzieci również są uprawnione do żądania renty odszkodowawczej. Jak wiadomo obowiązek alimentacyjny może przybrać różne postacie, może polegać na świadczeniach pieniężnych jak i naturalnych. Alimenty w naturze dostarcza również ten, kto czyni osobiste starania o utrzymanie i wychowanie dzieci – wynika to z art. 27 zd. 2 k.r.o.

⁸ Orzeczenie SN z dn. 11.01.1967 r., I PR 510/66, Lex nr 139 19.

⁹ Orzeczenie SN z dn. 10.12.1962 r., I PR 244/62, OSNCP 1964, poz. 11.

Takie świadczenia alimentacyjne posiadają niewątpliwie wartość majątkową i doniosłość gospodarczą, dlatego ich utrata musi być wynagrodzona w formie renty odszkodowawczej¹⁰.

C. Renta na rzecz pozostałego przy życiu małżonka

Co do renty na rzecz pozostałego przy życiu małżonka judykatura przeszła znamiennej ewolucję.

Początkowo wdowie w bardzo wąskim zakresie przyznawano prawo do żądania renty.

SN w swoim orzeczeniu¹¹ z dnia 15.12.1951 r. przyjął zasadę, iż żonie zdolnej do pracy zarobkowej nie należy się renta odszkodowawcza w razie śmierci męża.

Od zasady tej wprowadzono pewne wyjątki i przyznano wdowie prawo do renty ale tylko na czas „przez jaki będzie celowe i konieczne zajmowanie się dziećmi i gospodarstwem domowym”. W praktyce zasądzano ową rentę do czasu, gdy dzieci osiągnęły wiek pozwalający na umieszczenie ich w przedszkolu.

Stopniowo jednak orzecznictwo rozszerzało tę granicę wieku. Tak więc SN¹² w jednym ze swoich orzeczeń uznał, że małżonkowi przysługuje renta do ukończenia przez dziecko 8 lat życia.

W orzeczeniu z dnia 12.06.1963 r. SN¹³ stwierdził, że potrzeba pieczy i osobistych starań matki istnieje w całym okresie uczęszczania dziecka do szkoły podstawowej i że do prawidłowego kształtowania się

¹⁰ A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody wynikłej wskutek śmierci osoby bliskiej*, Bydgoszcz 2000, s. 91.

¹¹ Orzeczenie SN z dn. 15.12.1951 r., C 15/51, OSN 1953, nr I, poz. 3.

¹² Orzeczenie SN z dn. 24.08.1962 r., 2 CR 971/61, OSNCP 1963/10, poz. 228.

¹³ Orzeczenie SN z dn. 12.06.1963 r., II PR 34/63, OSP 1964/7-8, poz. 154.

psychiki dziecka konieczny jest codzienny i nieprzerwany kontakt z matką.

Najbardziej prawidłową formułę zawiera orzeczenie SN z 28.01.1960 r.¹⁴, w którym SN uznał, że pozostały przy życiu małżonek ma prawo do renty „przez czas konieczny do osobistego zajmowania się przez niego wychowaniem dzieci w sposób absorbujący go całkowicie z uwagi na wiek poddanych jego pieczy”.

Wszystkie dotychczasowe orzeczenia przyjmowały czasowe ograniczenia roszczenia wdowy o rentę, określając w różny sposób jej termin końcowy.

Dalszym krokiem w ewolucji judykatury było orzeczenie SN z dnia 21.01.1969 r.¹⁵ SN uznał, że rentę dla wdowy prowadzącej gospodarstwo domowe i obciążonej większą liczbą dzieci należy zasądzić bez ograniczenia jej terminem końcowym.

Jak widać, po wielu wahaniach zwyciężył pogląd, według którego wdowie należy się renta tak długo, jak długo ciąży na niej obowiązek utrzymania i wychowania dzieci. Celem tej renty jest utrzymanie takiego stanu rzeczy, jaki istniał przed śmiercią męża.

Dużą zmianę wprowadziło orzeczenie SN z dnia 24.08.1990 r.¹⁶ Przełamało ono dotychczas stosowaną zasadę, według której pracującemu małżonkowi nie należy się renta odszkodowawcza. Teza tego orzeczenia brzmi dosłownie: „O istnieniu obowiązku alimentacyjnego między małżonkami – pozostającymi we wspólnym pożyciu – jako przesłanki renty odszkodowawczej nie przesądza

¹⁴ Orzeczenie SN z dn. 28.01.1960 r., 4 CR 296/59, OSPiKA 1961, poz. 125.

¹⁵ Orzeczenie SN z dn. 21.01.1969 r., II PR 697/68, OSNCP 1970, poz. 30.

¹⁶ Orzeczenie SN z dn. 24.08.1990 r., I CR 422/90, OSNCP 1991, poz. 124.

okoliczność, czy pozostały przy życiu małżonek pracuje zarobkowo”. SN podkreślił w tym orzeczeniu, że jeżeli zarobki pozostałego przy życiu małżonka stanowiły tylko uzupełnienie dochodów rodziny a śmierć drugiego małżonka uniemożliwia pozostałym członkom rodziny zaspokojenie ich usprawiedliwionych potrzeb to zasądzenie renty na rzecz pozostałego przy życiu małżonka jest uzasadnione, chociaż pracuje on zarobkowo.

Sytuacja przedstawia się inaczej, gdy małżeństwo było bezdzietne albo gdy dzieci utrzymują się już samodzielnie. Wdowa ma wówczas obowiązek podjęcia pracy zarobkowej odpowiadającej jej kwalifikacjom. Nie może oświadczyć, że nie ma zamiaru pracować i chce pobierać pełną rentę odszkodowawczą.

Poszkodowany nie może zachowywać się całkiem biernie, powinien podjąć odpowiednie kroki, aby przeciwdziałać ujemnym skutkom, zdarzenia, które wywołało szkodę¹⁷.

Dlatego nieuzasadniona odmowa podjęcia przez wdowę pracy powinna prowadzić do zmniejszenia odszkodowania, zgodnie z art. 362 k.c. – odszkodowanie ulega odpowiedniemu zmniejszeniu, jeżeli poszkodowany przyczynił się do zwiększenia szkody.

Jeżeli wdowa podjęła pracę ale uzyskuje niskie zarobki, to obowiązek wypłaty renty na jej rzecz istnieje dopóty, dopóki nie osiągnie ona zdolności zarobkowych umożliwiających pełną kompensatę zarobków męża. Uzyskiwane przez wdowę zarobki będą zaliczone na poczet renty. Tak też orzeczenie SN¹⁸.

¹⁷ A. Szpunar, *Wynagrodzenie...*, op. cit., s. 103.

¹⁸ Orzeczenie SN z dn. 20.12.1990 r., II PR 61/90, *Praca i Zab. Społ.* 1991, nr 5-6, s. 64.

D. Renta na rzecz rozwiedzionego małżonka

Obowiązek świadczeń alimentacyjnych między małżonkami po rozwodzie stanowi kontynuację obowiązku wzajemnej pomocy powstałego przez zerwanie związku małżeńskiego. Cel i społeczne znaczenie związku małżeńskiego wymagają, by niektóre konsekwencje jego zawarcia trwały nawet po rozwiązaniu małżeństwa. Jednym z takich skutków jest istniejący w określonych w ustawie przypadkach obowiązek alimentacyjny między rozwiedzionymi małżonkami, uregulowany w art. 60-61 k.r.o.

Rozróżnia się dwa rodzaje obowiązku alimentacyjnego między rozwiedzionymi małżonkami, tj. zwykły i zaostrzony.

W zwykłym alimentów nie może żądać jedynie małżonek winny od niewinnego. Przesłanką przyznania świadczenia alimentacyjnego jest niedostatek uprawnionego. Obowiązek dostarczenia środków utrzymania przez małżonka, który nie został uznany za winnego rozkładu pożycia, wygasa zasadniczo z upływem 5 lat od orzeczenia rozwodu i renta z art. 446 § 2 zd. 1 k.c. nie może sięgać poza ten okres.

Przewidziana bowiem w art. 60 § 3 k.r.o. możliwość przedłużenia tego obowiązku ze względu na zasady współżycia społecznego nie może mieć zastosowania, gdy zobowiązany do alimentów małżonek już nie żyje¹⁹.

W zaostrzonym obowiązku alimentacyjnym, zobowiązanym jest małżonek, który został uznany za wyłącznie winnego pożycia. Przesłanką przyznania świadczenia alimentacyjnego nie jest niedostatek

¹⁹ S. Garlicki, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s. 430.

ale istotne pogorszenie sytuacji materialnej małżonka niewinnego w związku z rozwodem.

Małżonek uprawniony do alimentów może żądać renty a art. 446 § 2 k.c. chociażby o alimentach nie orzeczono w wyroku rozwodowym, jeżeli w dacie zgonu poszkodowanego byłego współmałżonka miałby prawo domagać się od niego alimentów.

Omówione powyżej zasady stosuje się do małżonków w separacji sądowej.

E. Renta na rzecz rodziców

Uprawnionymi do renty z art. 446 § 2 zd. 1 k.c. mogą być również rodzice lub dalsi wstępni zmarłego, jeżeli ciążył na nim wobec nich obowiązek alimentacyjny. Zgodnie z art. 128 k.r.o. obowiązek dostarczania środków utrzymania, a w miarę potrzeby także środków wychowania obciąża krewnych w linii prostej.

W praktyce największe znaczenie mają wypadki, gdy z roszczeniami o rentę występują rodzice zmarłego. Przesłanką powstania obowiązku alimentacyjnego na rzecz wstępnych i dalszych zstępnych jest stan niedostatku osoby uprawnionej. Przez stan niedostatku należy rozumieć nie tylko sytuację, gdy osoba uprawniona do alimentacji nie ma w ogóle środków utrzymania lecz także sytuację, gdy nie jest w stanie w pełni zaspokoić swoich usprawiedliwionych potrzeb.

W tym ostatnim przypadku, skoro obowiązek alimentacyjny ma charakter uzupełniający, to i roszczenie o rentę odszkodowawczą będzie ograniczone²⁰.

Należy też pamiętać, że na zmarłym dziecku mogą ciążyć obowiązki alimentacyjne innych osób (np. jego dzieci). Wtedy może powstać sytuacja, że rodzice nie będą uprawnieni do domagania się renty, bo pierwszeństwo przysługuje dzieciom zmarłego. Wynika stąd, iż możliwości zarobkowe zmarłego nie były nieograniczone.

Jeżeli natomiast nastąpiła śmierć dorastającego dziecka, na którego pomoc rodzice mogli dopiero liczyć w przyszłości to rodzice nie mogą domagać się przyznania renty a jedynie odszkodowania z art. 446 § 3 k.c.

F. Renta na rzecz rodzeństwa i powinowatych

W ramach zakreślonych przepisem art. 134 k.r.o. można domagać się renty z powodu śmierci brata lub siostry. Przesłanki powstania obowiązku alimentacyjnego między rodzeństwem są podobne do tych, jakie dotyczą tego obowiązku między krewnymi w linii prostej.

Jednakże rygoryzm wykonania tego obowiązku jest złagodzony, ponieważ zobowiązany może uchylić się od alimentowania brata lub siostry, jeżeli wskutek tego powstałby nadmierny uszczerbek dla niego samego lub dla jego najbliższej rodziny²¹. Dlatego procesy z tego tytułu są zjawiskiem wyjątkowym.

²⁰ G. Bieniek (w:) *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, Warszawa 1999, s. 419.

²¹ T. Smoczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2001, s. 387.

Przepis art. 144 k.r.o. przewiduje obowiązek alimentacyjny między powinowatymi. Wynika stąd, że również powinowaci po spełnieniu przesłanek z art. 144 k.r.o. mają prawo do renty odszkodowawczej. Obowiązek alimentacyjny istnieje między powinowatymi tylko na jednej linii tj. macocha (ojczym) – pasierb i odwrotnie. Dodatkową przesłanką są tu zasady współżycia społecznego, z którymi zgodne powinno być roszczenie o alimenty.

Ponadto roszczenie ojczyma (macochy) względem pasierba uzależniono od tego, czy uprawniony przyczyniał się do wychowania i utrzymania pasierba (art. 144 §2 k.r.o.).

I tak np., jeżeli macocha przyczyniała się do wychowania i utrzymani pasierba a następnie popadła w niedostatek to w razie śmierci pasierba przysługuje jej roszczenie o rentę odszkodowawczą.

3. Renta fakultatywna

Ustawodawca zdawał sobie sprawę z tego, że ograniczenia istniejące w art. 446 § 2 zd. 1 k.c. prowadziłyby do wielu krzywdzących sytuacji i dlatego rozszerzył w zdaniu drugim krąg osób uprawnionych do renty²².

Zgodnie z przepisem art. 446 § 2 zd. 2 k.c. przyznania renty mogą żądać też osoby bliskie, w stosunku do których na zmarłym nie ciążył ustawowy obowiązek alimentacyjny. Podstawową przesłanką przyznania renty tym osobom jest fakt, że zmarły stale i dobrowolnie dostarczał im środków utrzymania. W tym wypadku warunek dostarczania środków

²² S. Garlicki, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s. 431.

utrzymania jest całkowicie uzasadniony, bo tylko ta okoliczność może wskazywać na bliską więź ze zmarłym.

Dostarczanie środków utrzymania przez zmarłego musi być stałe, nie wystarcza pomoc jednorazowa czy sporadyczna. Nie jest natomiast konieczne, by osoba bliska była na wyłącznym utrzymaniu zmarłego. Jej roszczenie o rentę uzasadnia także częściowe utrzymanie – tak też SN²³.

Przepis art. 446 § 2 zd. 2 odwołuje się do zasad współżycia społecznego. Jest to tzw. renta fakultatywna aczkolwiek fakultatywność nie oznacza swobodnego uznania sędziego przy przyznawaniu odszkodowania w formie renty. Sędziemu pozostawiono pewien luz decyzyjny, ponieważ okoliczności sprawy mogą się kształtować różnie²⁴.

Przyznanie renty fakultatywnej nie jest uzależnione od istnienia niedostatku po stronie osoby uprawnionej. Okolicznościami, które sąd powinien wziąć pod uwagę przyznając rentę zgodnie z zasadami współżycia społecznego są: stan majątkowy zmarłego i osoby domagającej się renty, typ relacji wiążących te osoby, motywy jakimi kierował się zmarły, czas trwania świadczeń.

Nie jest możliwe z góry określenie zamkniętego kręgu osób uprawnionych. Z roszczeniem tym wystąpić mogą dalsi krewni, powinowaci i inne osoby bliskie, przez które ustawodawca rozumie osoby połączone ze zmarłym nie więzami krwi, lecz natury duchowej, jak przyjaźń, przywiązanie²⁵.

²³ Orzeczenie SN z dn. 1.03.1963 r., I PR 139/62, Biuletyn Informacyjny SN 1964/3-4, poz. 4.

²⁴ A. Szpunar, op. cit., s. 85.

²⁵ S. Garlicki, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s. 431.

Dyskusyjnym zagadnieniem była możliwość przyznania renty na rzecz konkubiny. Większość autorów przyznaje konkubinie prawo do żądania renty fakultatywnej.

Sąd Najwyższy w swoim orzeczeniu z dnia 2.12.1970 r.²⁶ również przyznał konkubinie prawo do żądania renty, chociaż zostało ono obwarowane licznymi ograniczeniami i zastrzeżeniami. Teza tego orzeczenia brzmi następująco: „Kobieta czy mężczyzna, którzy nie zawarli związku małżeńskiego, mogą być uważani za osoby uprawnione w rozumieniu art. 446 §2 k.c., jeżeli zostały spełnione wymagane w tym przepisie przesłanki (dobrowolne i trwałe dostarczanie środków utrzymania), w szczególności jeżeli z okoliczności wynika, że wymagają tego zasady współżycia społecznego. Konkubina może być uznana za najbliższego członka rodziny, jeżeli istnienie konkubinatu nie krzywdzi żadnych innych osób czy też z innych przyczyn nie powinno być uznane za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego”.

Przyznanie renty na rzecz konkubiny będzie uzasadnione, jeżeli konkubinatu był trwały i jeżeli nie krzywdzi to członków rodziny zmarłego czyli nie powoduje wyłączenia możliwości realizacji roszczeń uprawnionych do renty obowiązkowej (wdowy czy dzieci zmarłego)²⁷.

Z roszczeniem o rentę fakultatywną wystąpić mogą również osoby, względem których na zmarłym ciążył ustawowy obowiązek alimentacyjny. Mamy tu do czynienia ze zbiegiem roszczeń a art. 446 § 2 zd. 1 i 2 k.c. Taka sytuacja może mieć miejsce, gdy zmarły świadczył ponad swój obowiązek alimentacyjny. Jak wiadomo zakres świadczeń alimentacyjnych zależy od usprawiedliwionych potrzeb

²⁶ Orzeczenie SN z dn. 02.12.1970 r., II CR 541/70, OSP 1972 nr 3, poz. 52, Lex nr 6831.

²⁷ A. Szpunar, *Wynagrodzenie...*, op. cit., s. 120.

uprawnionego oraz od zarobkowych i majątkowych możliwości zobowiązanego (art. 135 §1 k.r.o.). Ograniczeń tych nie zawiera przepis art. 446 §2 zd. 2 k.c.

Sąd Najwyższy w uzasadnieniu swojego orzeczenia²⁸ uznał, że w takiej sytuacji sąd winien oprzeć roszczenie strony powodowej o ten przepis, który w danych okolicznościach okaże się dla tej strony najkorzystniejszy, gdyż w razie zbiegu przepisów sąd stosuje te ich postanowienia, które zapewniają dalej idącą ochronę osobie uprawnionej. Pogląd ten jest akceptowany w piśmiennictwie polskim.

Jak już wspomniano roszczenia z art. 446 k.c. mają charakter samodzielny i powstają wprost na rzecz osób uprawnionych.

Nie jest dopuszczalne zasądzenie łącznej renty dla kilku poszkodowanych, bez względu na to, czy roszczenia te są dochodzone w jednym pozwie – tak SN w wyroku z dnia 2.05.1975 r.²⁹

4. Wysokość i czas trwania renty

Celem renty jest wynagrodzenie szkody przyszłej. Szkada ta polega na utracie korzyści, których osoba bliska mogła się spodziewać w przyszłości, gdyby nie śmierć bezpośrednio poszkodowanego.

Wysokość renty jest ustalana z uwzględnieniem zakresu i czasu trwania obowiązku alimentacyjnego, który ciążyłby na zmarłym stosownie do przepisów k.r.o. wobec małżonka, osób spokrewnionych, przysposobionych i powinowatych. Podstawowym kryterium ustalenia

²⁸ Orzeczenie SN z dn. 27.08.1956 r., 2 CR 543/55, OSNCP 1957, poz. 106.

²⁹ Orzeczenie SN z dn. 02.05.1975 r., I CR 103/75, Lex nr 7697.

renty są usprawiedliwione potrzeby osoby uprawnionej oraz możliwości zarobkowe i majątkowe zmarłego³⁰.

Przy ustalaniu wysokości renty powinna być brana pod uwagę hipotetyczna wysokość świadczeń alimentacyjnych, do jakich byłby zobowiązany zmarły, a nie wysokość alimentów świadczonych przez zobowiązanego do chwili śmierci.

Zawsze górną granicę renty stanowią usprawiedliwione potrzeby uprawnionego, gdyż renta nie może być wyższa niż koszt pokrycia tych potrzeb, choćby zmarły świadczył ponad te potrzeby. Usprawiedliwione potrzeby wymagają oceny zindywidualizowanej w każdym konkretnym przypadku i zależą od wieku uprawnionego, jego stanu zdrowia itd.

Drugim wskaźnikiem są możliwości zarobkowe i majątkowe zmarłego. Możliwości zarobkowe zobowiązanego nie mogą być zawsze utożsamiane z faktycznie osiąganymi zarobkami. W przypadkach uzasadnionych obejmują one także wysokość zarobków, które zobowiązany jest w stanie uzyskać, lecz nie osiąga ich z przyczyn nie zasługujących na usprawiedliwienie. Chodzi tu o przypadki, w których osoba zobowiązana nie wykonuje wyuczonego i dobrze wynagradzanego zawodu, pracuje w niepełnym wymiarze godzin, bądź też pracuje dorywczo³¹ – tak też SN w uzasadnieniu uchwały z dnia 16.12.1987 r. Uprawnionym należy się wówczas odpowiednio wyższa renta.

W przypadku renty z art. 446 §2 zd. 2 renta nie może przekraczać wartości środków utrzymania dobrowolnie i stale dostarczanych przez

³⁰ K. Pietrzykowski (red), *Kodeks cywilny. Komentarz*, Warszawa 2002, s. 1037.

³¹ Uchwała SN z dn. 16.12.1987 r., III CZP 91/86, OSNCP 1988/4, poz. 42.

zmarłego, może być jednak niższa, gdyby te dostarczane środki przekraczały usprawiedliwione potrzeby poszkodowanego³².

Przy ustalaniu wysokości renty należy uwzględnić wszelkie zarobki, jakie zmarły uzyskiwał za życia np. za godziny nadliczbowe. Zdaniem SN przy ustalaniu wysokości renty dla dziecka, które wskutek wypadku straciło rodziców, należy uwzględniać też dochody „z szarej strefy” – tzn. wypłacane przez pracodawcę „pod stołem” w celu uniknięcia dodatkowych obciążeń związanych z wynagrodzeniami pracowniczymi (podatek dochodowy, ZUS). SN stwierdził, że gdyby sąd ograniczył się tylko do zarobków ujawnianych w dokumentach podatkowych, naruszyłyby przepisy, a także zasady współżycia społecznego zapisane w art. 5 k.c.³³

Orzecznictwo przyjęło zasadę, w myśl której uwzględnia się zarobki netto, a więc zmniejszone o przypadający podatek³⁴. Po ustaleniu podstawy renty odliczyć należy to, co zmarły przeznaczał na zaspokojenie własnych potrzeb.

Na poczet renty należy zaliczyć świadczenia uzyskane z ubezpieczenia społecznego np. rentę rodzinną³⁵. Natomiast nie podlega zaliczeniu na poczet renty odprawa pośmiertna³⁶.

Rentę dla pozostałych po zmarłym poszkodowanych zasądza się na czas prawdopodobnego trwania obowiązku alimentacyjnego bądź na czas prawdopodobnego dobrowolnego dostarczania środków utrzymania. Czas trwania renty nie może przekraczać nigdy

³² S. Garlicki, *Odpowiedzialność...*, op. cit., s. 445.

³³ J. Lewandowska, *Ważne także dochody z szarej strefy*, Rzeczpospolita z dn. 22.01.2004 r., nr 18.

³⁴ Orzeczenie SN z dn. 22.11.1963 r., III PO 31/63, OSNCP 1964/7-8, poz. 128.

³⁵ Orzeczenie SN z dn. 11.09.1998 r., II UKN 195/98, OSNP 1999/18, poz. 588.

³⁶ Orzeczenie SN z dn. 5.03.1969 r., III PZP 65/68, Biuletyn Informacyjny SN 1969/4, poz. 65.

prawdopodobnego okresu życia zmarłego. Z reguły renty te są zasądzone bez orzeczenia terminu końcowego, chyba że okoliczności konkretnego przypadku pozwalają na określenie jej terminu końcowego³⁷. Natomiast terminem początkowym jest data śmierci bezpośrednio poszkodowanego.

5. Kapitalizacja renty

Kapitalizacja renty oznacza odpowiednie jej przeliczenie i przyznanie uprawnionemu jednorazowo sumy pieniężnej. Zgodnie z art. 447 k.c. z ważnych powodów sąd może na żądanie poszkodowanego przyznać mu zamiast renty lub jej części jednorazowe odszkodowanie. Skapitalizowanie renty może nastąpić również w drodze umowy, która będzie miała charakter ugody. Jest ona dopuszczana tylko wówczas, gdy istnieją ważne powody, w przeciwnym razie ugoda byłaby sprzeczna z prawem i przez to nieważna.

Interes zobowiązanego do odszkodowania leżący w zwolnieniu się z długu nie może sam przez się nigdy usprawiedliwiać zamiany renty na zapłatę jednorazowej kwoty. Kryterium oceny istnienia ważnych powodów może stanowić wyłącznie interes uprawnionego do renty. W szczególności może to mieć miejsce w dwóch grupach przypadków: po pierwsze – gdy ze względu na ustalone szczególne okoliczności przyznanie jednorazowego odszkodowania zapewni poszkodowanemu zaspokojenie wszystkich potrzeb zarówno bieżących, jak i przyszłych, dla których zaspokojenia przeznaczona była renta, po wtóre – jeśli ustalone okoliczności dają podstawę do wniosku, że przyszłe raty renty

³⁷ Orzeczenie SN z dn. 21.01.16 r., II PR 597/68, ONS 1970, nr 2, poz. 30.

nie mogą być egzekwowane, a zatem prawo nie zostanie w ogóle zrealizowane³⁸.

Kapitalizacja renty jest korzystna w przypadku renty dla poszkodowanego, gdy stał się on inwalidą (art. 444 § 2). Jednorazowe odszkodowanie może mu ułatwić np. utworzenie warsztatu usługowego.

Jednak kapitalizacja renty na rzecz osoby bliskiej ma ujemne strony. Jednorazowe odszkodowanie może być roztrwonione przez osobę uprawnioną, w ten sposób osoba ta może pozostać bez środków utrzymania na przyszłość. Przepis art. 447 dopuszcza też możliwość częściowej kapitalizacji renty, która ulega w ten sposób odpowiedniemu zmniejszeniu.

Po zamianie renty na świadczenie jednorazowe nie istnieje już możliwość modyfikacji odszkodowania na podstawie art. 907 § 2 k.c. Tak też SN w swoim orzeczeniu z dnia 20.03.1973 r.³⁹

Ustawa nie przewiduje żadnego współczynnika określającego wysokość skapitalizowanej renty. Pozostawione jest to ocenie sądu. Natomiast art. 164 §2 k.c. stanowił, że jednorazowe świadczenie nie powinno przekroczyć 10-letniej wartości renty. Wskazówka ta i dzisiaj może być przydatna⁴⁰.

6. Zmiana wysokości lub czasu trwania renty

Zgodnie z art. 907 §2 k.c.: jeżeli obowiązek płacenia renty wynika z ustawy, każda ze stron może w razie zmiany stosunków żądać zmiany

³⁸ G. Bieniek (w:), op. cit., s. 428.

³⁹ Orzeczenie SN z dn. 20.03.1973 r., II PR 12/73 (nie publ).

⁴⁰ Z. Radwański, *Zobowiązania – część ogólna*, Warszawa 2001, s. 217.

wysokości lub czasu trwania renty, chociażby wysokość renty i czas jej trwania były ustalone w orzeczeniu sądowym lub umowie.

Osobami uprawnionymi do wystąpienia z odpowiednim żądaniem są pośrednio poszkodowani w rozumieniu art. 446 § 2 k.c. oraz zobowiązany do naprawienia szkody. Przepis art. 907 § 2 k.c. stanowi wyjątek od zasady *res iudicata*, ponieważ może prowadzić do zmiany poprzedniego wyroku.

Podstawą roszczenia z art. 907 k.c. mogą być tylko okoliczności dotyczące wysokości i czasu trwania renty, i to okoliczności zasądzone już po pierwotnym ustaleniu zakresu obowiązku rentowego orzeczeniem sądu lub umową. Nie można na podstawie art. 907 kwestionować samej zasady odpowiedzialności za powstałą szkodę na osobie, ani też np. przyczyniania się poszkodowanego do powstania szkody⁴¹.

Zmianą stosunków uzasadniającą powództwo może być spadek siły nabywczej pieniądza⁴². Natomiast nie można stosować przepisu art. 358 § 3 k.c. o waloryzacji świadczenia pieniężnego. Jak przyjął SN w swoim orzeczeniu⁴³ renta zasądzona na podstawie art. 446 § 2 k.c. wynika za zobowiązania niepieniężnego ze świadczeniem pieniężnym a klauzula waloryzacyjna odnosi się tylko do zobowiązań pieniężnych *sensu stricto*.

Wpływ na czas i wysokość trwania renty może też mieć zmiana stosunków rodzinnych. Zawarcie przez pozostałego przy życiu małżonka nowego związku małżeńskiego może wywołać taką zmianę stosunków, która z mocy art. 907 § 2 k.c. uzasadnia zmianę wysokości lub czasu

⁴¹ S. Garlicki, op. cit., s. 452.

⁴² Orzeczenie SN z dn. 28.10.1993, III CZP 142/93, OSNCP 1994/4, poz. 82.

⁴³ Orzeczenie SN z dn. 20.04.1994 r., III CZP 58/94, OSN 1994/11, poz. 207.

trwania pobieranej przez niego renty z art. 446 §2 k.c. – tak SN w swoim orzeczeniu⁴⁴.

Jak stąd wynika, fakt zawarcia ponownego małżeństwa przez małżonka nie uzasadnia automatycznego wygaśnięcia prawa do renty. Jeżeli sytuacja majątkowa uprawnionego do renty odszkodowawczej ulega skutek zawarcia nowego małżeństwa, a w związku z tym – skutek nabycia uprawnień z art. 27 k.r.o., tak daleko idącej poprawie, że trwający dotąd stan poszkodowania ustaje w zupełności – np. dlatego, że zarobki drugiego małżonka są co najmniej tak samo wysokie, jak wysokie były zarobki małżonka zmarłego, gdyby żył – to trzeba przyjąć, że ustają też uprawnienia do pobierania renty odszkodowawczej.

Jednak nie gasną one definitywnie. Jeżeli przed nadejściem chwili, w której uprawnienia te miały wygasnąć stosownie do treści orzeczenia sądowego, sytuacja majątkowa uprawnionego ulegnie ponownemu pogorszeniu to jego uprawnienia do pobierania renty odszkodowawczej powstaną na nowo i będą trwałe nadal aż d chwili oznaczonej w wyroku zasądzającym odszkodowanie⁴⁵.

Natomiast zawarcie nowego związku małżeńskiego przez pozostającego przy życiu rodzica nie wpływa na uprawnienia do renty dzieci zmarłej osoby – tak też SN w swoim orzeczeniu z dnia 28.05.1969 r.⁴⁶

Przepis art. 144 §1 k.r.o. przewiduje wprawdzie, że dziecko może żądać świadczeń alimentacyjnych od męża swojej matki, nie będącego jego ojcem, jeżeli odpowiada to zasadom współżycia społecznego. Ale

⁴⁴ Orzeczenie SN z dn. 6.07.1968 r., III PZP 26/68, OSN 1969/3, poz. 42.

⁴⁵ J. Rezker, glosa do uchwały SN z dn. 6.07.1968, Nowe prawo 1969, nr 4, s. 653-659.

⁴⁶ Orzeczenie SN z dn. 28.05.1968 r., III CZP 50/68, OSN 1969, poz. 23.

jest rzeczą co najmniej wątpliwą, czy zasady współżycia społecznego przemawiają za tym, ażeby odciążyć w ten sposób zobowiązanego do naprawienia szkody. Niezależnie od tego należy przypomnieć ustaloną zasadę, że istnienie osób zobowiązanych do alimentacji nie wyłącza roszczenia odszkodowawczego⁴⁷.

Żądanie zmiany renty obejmować może też okres sprzed wytoczenia powództwa, gdyż decydujący jest moment zmiany stosunków, będących podstawą roszczenia z art. 907 k.c.⁴⁸

⁴⁷ A. Szpunar, glosa do uchwały SN z dn. 6.07.1968 r., Nowe Prawo 1969, nr 4, s. 648-652.

⁴⁸ Orzeczenie SN z dn. 10.02.1968 r., II PR 510/68, Prawo i Zabezpieczenie Społeczne 1969/10, s. 61.

Rozdział IV

Odszkodowanie na rzecz najbliższych członków rodziny zmarłego w razie istotnego pogorszenia sytuacji życiowej

1. Ewolucja prawa polskiego w zakresie przyznania odszkodowania

Przepis art. 166 k.z. przewidywał, że w razie śmierci pokrzywdzonego sąd może przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego stosowną sumę pieniężną tytułem zadośćuczynienia za doznaną przez nich krzywdę moralną. Ta krzywda moralna polegać miała na uczuciu bólu spowodowanym utratą najbliższej osoby.

Uchwała SN z dnia 1-15.12.1951 r.¹ uznała za sprzeczne z zasadami współżycia społecznego w Państwie Ludowym zasądzenie z mocy art. 166 k.z. zadośćuczynienia za krzywdę moralną na rzecz najbliższych członków rodziny zmarłego – poza wypadkami, w których z krzywdą moralną łączy się szkoda materialna nie ulegająca zasądzeniu

¹ Uchwała SN z dn. 1-15.12.1951 r., C15/51, OSN 1953, poz. 3.

z mocy art. 162 k.z. (zwrot kosztów leczenia, pogrzebu, renta). Uchwała ta przyznała zadośćuczynieniu jedynie funkcję pokrycia pewnych szkód majątkowych. Śmierć członka rodziny może wyrządzić pozostałym różnego rodzaju szkody materialne, trudno uchwytnie. Jeżeli nie można ich wynagrodzić na podstawie przepisów o rencie, wtedy zachodzą przesłanki przyznania zadośćuczynienia za krzywdę moralną. Przykładem może być tu szkoda, jaką ponoszą rodzice wskutek śmierci dziecka, od którego w niedalekiej przyszłości mogliby oczekiwać pomocy. Renta odszkodowawcza jest w tym przypadku niedopuszczalna, ponieważ dziecko nie dostarczało jeszcze rodzicom środków utrzymania.

Uchwała SN z dnia 29.01.1957 r.² rozszerzyła funkcję zadośćuczynienia z art. 166 k.z. stwierdzając, że „żądanie zadośćuczynienia za krzywdę moralną nie może być uwzględnione, gdy krzywda ta polega wyłącznie na cierpieniu z powodu utraty osoby najbliższej, nie łączy się natomiast z pogorszeniem sytuacji życiowej uprawnionego”.

Różnica pomiędzy wspomnianą uchwałą a zasadą prawną z 1951 r. polega na tym, że uchwała dopuszczała roszczenie o zadośćuczynienie nie tylko w razie szkód materialnych nie dających się zaspokoić na podstawie art. 162 k.z., lecz i w razie pogorszenia się sytuacji życiowej najbliższego członka rodziny wywołanej zgonem. Pogorszenie się sytuacji życiowej jest pojęciem szerszym, obejmuje nie tylko wszelkie przypadki szkód materialnych, lecz i inne utrudnienia życiowe³. Uchwała podaje kilka przykładów np.: gdy zmarły świadczył na rzecz członka rodziny ponad swój obowiązek ustawowy, silny wstrząs psychiczny zmniejszający zdolność do pracy, w wypadku

² Uchwała SN z dn. 29.01.1957 r., 1 CO 37/56, OSN 1/58.

³ S. Garlicki, *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa 1971, s. 471.

śmierci matki brak macierzyńskiej troski o dzieci, poczucie krzywdy wynikające z osamotnienia i bezsilności. Wszystkie te przejawy cierpień psychicznych, mimo że nie łączą się ze szkodą materialną zasługują według uchwały na zadośćuczynienie pieniężne.

Natomiast SN w tej uchwale nadal podkreślał, że zadośćuczynienie nie może być rekompensatą za sam ból wywołany utratą osoby najbliższej, gdyż ból ten ustępuje tylko z upływem czasu, na skutek stopniowego zapomnienia o nieszczęściu, zastrzeżenia zaś natury moralnej budzi myśl kompensowania tego rodzaju cierpień przyjemnościami, jakie można by osiągnąć za zadośćuczynienie. Zadośćuczynienie dla członków rodziny zmarłego byłaby zatem, gdyby je wiązać tylko z bólem po stracie bliskiej osoby, w istocie zapłatą za śmierć tej osoby i dochodzenie takiego zadośćuczynienia nie godziłoby się z zasadami moralności socjalistycznej. Jednak czyn niedozwolony oddziaływa przez śmierć poszkodowanego bezpośrednio na sytuację życiową jego najbliższych członków rodziny. Powoduje w szczególności u tych osób albo szkodę materialną trudną do udowodnienia i nie mieszczącą się w ramach art. 162 k.z., albo konieczność podejmowania wzmożonych wysiłków, a w wielu wypadkach nadto poczucie krzywdy wynikające z osamotnienia i bezsilności wobec narastających trudności życiowych. Upodabnia to roszczenie tych osób o zadośćuczynienie do roszczeń samego poszkodowanego i usuwa zastrzeżenia natury moralnej, o których była mowa.

Jak stąd wynika uchwała z 29.01.1957 r. uznawała mieszany charakter zadośćuczynienia, obejmującego elementy majątkowe i niemajątkowe. Uchwała ta próbowała znaleźć rozwiązanie kompromisowe; z jednej strony art. 166 k.z. o zadośćuczynieniu nadal

obowiązywał, z drugiej strony śmierć osoby bliskiej nie powinna być źródłem korzyści pieniężnej. Zdawano sobie sprawę, że w razie uznania dopuszczalności przyznania zadośćuczynienia w celu złagodzenia bólu po stracie osoby bliskiej nastąpi lawina procesów odszkodowawczych.

Dlatego też w toku prac kodyfikacyjnych zdecydowano, że nie należy utrzymać przepisu o zadośćuczynieniu, że suma pieniężna nie jest właściwym środkiem na otarcie łez najbliższych członków rodziny zmarłego, powołujących się na krzywdę, która w istocie dotknęła inną osobę. Jednak uznano też, że potrzebny jest przepis o odszkodowaniu na rzecz osób bliskich w celu wynagrodzenia szkód majątkowych, trudnych do obliczenia. Ustawodawca zdawał sobie sprawę, że przesłanki i krąg osób uprawnionych do renty jest dość ściśle określony. Ponadto osoby bliskie często ponoszą inne szkody materialne, które nie mogą być zaspokojone w formie renty. To spowodowało wprowadzenie przepisu art. 446 § 3 k.c., który mówi: sąd może ponadto przyznać najbliższym członkom rodziny zmarłego stosowne odszkodowanie, jeżeli wskutek jego śmierci nastąpiło znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej. Kodeks cywilny przesądził więc definitywnie, że roszczenia z art. 446 § 3 nie uzasadnia sama krzywda wywołana śmiercią osoby bliskiej, tzn. doznania psychiczne powstałe z tego tytułu.

2. Charakter prawny odszkodowania na rzecz najbliższych członków rodziny

Na temat charakteru prawnego odszkodowania z art. 446 § 3 k.c. ujawniły się w piśmiennictwie polskim dwa stanowiska.

Według pierwszego odszkodowanie z art. 446 § 3 k.c. obejmuje szeroko rozumianą szkodę majątkową, trudną do uchwycenia bądź obliczenia. Należą tu straty, których nie można uwzględnić przy przyznawaniu renty. Przy takim ujęciu przepis art. 446 §3 k.c. nie uzasadnia wynagrodzenia szkody niemajątkowej poniesionej wskutek śmierci osoby bliskiej⁴.

Według drugiego zapatrywania odszkodowanie z art. 446 § 3 k.c. ma mieszany charakter, łączy w sobie nierozdzielnie splecione elementy odszkodowania i zadośćuczynienia pieniężnego⁵.

Autorzy opowiadający się za pierwszym poglądem, podkreślają, że k.c. w art. 446 § 3 posługuje się terminem „odszkodowanie” a nie „zadośćuczynienie” i wyprowadzają stąd wniosek, że roszczenie z tego przepisu przysługuje tylko w razie powstania szkody majątkowej, nie pokrytej świadczeniami z art. 446 § 1 i 2. Twierdzą oni, że podstawą roszczenia nie może być krzywda, rozumiana jako szkoda niemajątkowa, ponieważ wynagrodzenia szkody niemajątkowej można domagać się tylko w wypadkach wyraźnie przewidzianych w ustawie. Uważają oni, że niemoralne jest wprowadzanie elementów zadośćuczynienia za krzywdę do odszkodowania z art. 446 § 3 k.c., gdyż prowadziłoby to do mieszania obu tych pojęć. A przecież ustawodawca odrębnie unormował te instytucje i zacieśnił uprawnienia osób bliskich przez wyeliminowanie z zakresu tego odszkodowania elementów niemajątkowych oraz przez wprowadzenie wymagania znacznego pogorszenia sytuacji życiowej. Podobne stanowisko zajmuje SN w swoim orzeczeniu⁶, w którym

⁴ A. Szpunar, *Odszkodowanie za szkodę majątkową. Szkoda na mieniu i osobie*, Bydgoszcz 1998, s. 184.

⁵ W. Warkałło, *Odpowiedzialność odszkodowawcza*, Warszawa 1972, s. 128.

⁶ Orzeczenie SN z dn. 4.09.1967 r., I PR 23/67, OSP 1969/1, poz. 5.

stwierdza iż „odszkodowanie z art. 446 § 3 k.c. ma na celu wyrównanie szkody polegającej na znacznym pogorszeniu sytuacji życiowej. Nie przewiduje ono natomiast możliwości złagodzenia czy zmniejszenia bólu po stracie najbliższego członka rodziny. W zestawieniu z dotychczasowym orzecznictwem ukształtowanym na podstawie art. 166 k.z. oznacza to pewne zacieśnienie uprawnień najbliższych członków rodziny zmarłego do żądania naprawienia tylko szkód majątkowych”.

Natomiast według drugiego zapatrywania odszkodowanie z art. 446 § 3 k.c. może obejmować również szkodę niemajątkową. Autorzy ci nie przewidują jednak przyznania odszkodowania za samą szkodę niemajątkową, także oni przyznają, że koniecznym elementem odszkodowania jest szkoda majątkowa. Główny cel użycia w art. 446 § 3 k.c. terminu odszkodowanie i odejścia od pojęcia zadośćuczynienia polegał właśnie na tym, aby przeciąć definitywnie możliwość dochodzenia wynagrodzenia za sam ból. Roszczenie z art. 446 § 3 k.c. uzasadnia pogorszenie sytuacji życiowej. Jest to pojęcie bardzo szerokie i nie da się ono ściśle zamknąć w pojęciu szkody majątkowej, usiłowanie zaś utrzymania takiej konstrukcji prowadzi będzie w rezultacie do dowolnego określania mianem szkody majątkowej sytuacji takich, które w istocie rzeczy nią nie są⁷.

Autorzy opowiadający się za tym stanowiskiem twierdzą, że w razie śmierci osoby bliskiej ściśle są ze sobą powiązane skutki wywołane zarówno w sferze przeżyć psychicznych jak i w sytuacji materialnej członków rodziny, ponadto skutki o charakterze niemajątkowym mogą w przyszłości wywołać szkodę majątkową. Dlatego odszkodowanie

⁷ S. Garlicki, op. cit., s. 473.

z art. 446 § 3 nie jest pozbawione elementów mieszanych z częściowym zadośćuczynieniem. Tak też SN w orzeczeniu z dnia 30.11.1977 r.⁸: „odszkodowanie przewidziane przepisem art. 446 § 3 k.c. nie ogranicza się wyłącznie do szkód majątkowych, lecz obejmuje również występującą łącznie z nimi krzywdę niemajątkową”.

Spory na temat charakteru prawnego odszkodowania prowadzają się właściwie do zagadnienia do jakiej szkody, majątkowej czy niemajątkowej zaliczyć szkody, które nie mają charakteru materialnego lecz stanowią pogorszenie sytuacji życiowej np.: wywołana zgonem poszkodowanego niemożność współdziałania małżonka w pieczy nad dziećmi. Autorzy opowiadający się za pierwszym stanowiskiem uważają je za szkodę majątkową, choć trudno uchwytną, natomiast opowiadający się z drugimi stanowiskiem uważają ją za szkodę niemajątkową. Jednak wszyscy oni przyznają uprawnienia do żądania odszkodowania w tych przypadkach, gdy szkoda nie ma niewątpliwie majątkowego charakteru.

Jak z dotychczasowych wywodów wynika sfera zastosowania art. 446 § 3 k.c. nie ogranicza się tylko do szkód mających choć częściowo charakter materialny. Mogą bowiem istnieć szkody, które w ogóle nie mają charakteru materialnego, lecz stanowią pogorszenie sytuacji życiowej. W takich przypadkach zachodzi obiektywne pogorszenie sytuacji życiowej osoby zainteresowanej, choć materialnych strat może ona nie doznać. Należy więc dojść do wniosku, że pogorszenie sytuacji życiowej zachodzi zarówno wtedy, gdy szkody spowodowane śmiercią osoby bliskiej mają w pewnym stopniu charakter materialny, jak i wówczas, gdy szkody te takiego charakteru wprawdzie nie mają, lecz

⁸ Orzeczenie SN z dn. 30.11.1977 r., IV CR 458/77, (nie publ.).

polegają na obiektywnym pogorszeniu pozycji życiowej danej osoby w świecie zewnętrznym⁹.

3. Przesłanki przyznania odszkodowania na rzecz najbliższych członków rodziny

Podstawową przesłankę przyznania odszkodowania z art. 446 § 3 k.c. stanowi znaczne pogorszenie sytuacji życiowej najbliższych członków rodziny zmarłego. W swoim orzeczeniu z dnia 26.10.1970 r.¹⁰ SN podał następującą dyrektywę do określenia istnienia tej przesłanki. Aby uznać czy żądanie odszkodowania z art. 446 § 3 k.c. jest uzasadnione, sąd powinien ustalić, jaka była sytuacja życiowa rodziny zmarłego przed jego śmiercią a następnie zbadać czy wskutek tego zdarzenia nastąpiło znaczne pogorszenie sytuacji życiowej. Pojęcie znacznego pogorszenia sytuacji życiowej jest bardzo szerokie, dlatego SN w orzeczeniu¹¹ wyjaśnia, że przy określaniu pogorszenia się sytuacji życiowej właśnie ze względu na szerokość tego pojęcia należy brać pod uwagę wszystkie okoliczności. Pogorszenie sytuacji życiowej polega nie tylko na pogorszeniu obecnej sytuacji materialnej, lecz także na utracie realnej możliwości polepszenia warunków życia.

Jak wskazuje SN w swoim orzeczeniu¹² śmierć dorastającego syna, na którego pomoc rodzice mogli liczyć w przyszłości, przy uwzględnieniu zwłaszcza ich skromnych warunków materialnych oraz ich wieku wyłączającego posiadanie nowego potomstwa, stanowi dla

⁹ G. Bieniek (w:), *Komentarz do kodeksu cywilnego. Zobowiązania*, Warszawa 1999, s. 422.

¹⁰ Uchwała SN z dn. 26.10.1970 r., III PZP 22/70, OSNCP 1971/78, poz. 120.

¹¹ Orzeczenie SN z dn. 25.07.1967 r., I CR 81/67, OSNCP 3/68, poz. 48.

¹² Orzeczenie SN z dn. 13.05.1969 r., II CR 128/69, OSPiKA 1970, poz. 122.

rodziców znaczne pogorszenie ich sytuacji życiowej i uzasadnia przyznanie im odszkodowania przewidzianego w art. 446 § 3 k.c.

Natomiast śmierć małego dziecka stanowi szczególnie ciężką krzywdę moralną dla rodziców, jednak nie pogarsza ich sytuacji życiowej – tak SN w orzeczeniu z dnia 2.03.1964 r.¹³ Obecnie SN w wyroku z dnia 15.10.2002 r.¹⁴ zmienił swoje dotychczasowe stanowisko i stwierdził: śmierć małoletniego dziecka może stanowić przyczynę znacznego pogorszenia sytuacji życiowej jego rodziców, nie tylko wtedy, gdy wywołała aktualny uszczerbek materialny, ale także wówczas, jeżeli ich cierpienie psychiczne osłabiło aktywność życiową, powodując utratę możliwości polepszenia warunków życia w przyszłości lub konieczność niekorzystnego ograniczenia planów życiowych.

Znaczne pogorszenie sytuacji życiowej ma miejsce niewątpliwie w razie utraty małżonka, ojca lub matki przez małoletnie dzieci. W tym przypadku, jeżeli nawet świadczenia podstawowe zmarłego na rzecz najbliższych członków rodziny zostaną zrekompensowane zgodnie z art. 446 § 2 k.c., to jednak pozostanie rozległa dziedzina utraty świadczeń z zakresu wzajemnej pomocy, opieki, wychowania itp., których w ramach art. 446 § 2 k.c. pokryć nie można¹⁵. Podobną tezę sformułował SN w orzeczeniu z dnia 6.02.1968 r.¹⁶: „utrata przez dziecko osobistych starań matki o jego utrzymanie i wychowanie stanowi przede wszystkim o pogorszeniu sytuacji życiowej dziecka, uzasadniającym odszkodowanie na podstawie art. 446 § 3. Jeżeli zaś utrata ta dotyczy także świadczonych przez matkę usług, które nie

¹³ Orzeczenie SN z dn. 2.03.1964 r., III CR 18/64, OSNCP 1965, poz. 62.

¹⁴ Orzeczenie SN z dn. 15.10.2002 r., II CKN 985/00, Lex nr 77043.

¹⁵ Orzeczenie SN z dn. 4.01.1968 r., I PR 424/67 (nie publ.).

¹⁶ Orzeczenie SN z dn. 6.02.1968 r., I CR 654/67, OSNCP 1969/1, poz. 14.

wymagają jej osobistych starań, to powstała w ten sposób szkoda podlega wyrównaniu w drodze renty”. W tej sytuacji odszkodowanie należy się także mężowi, jeżeli spadł na niego ciężar związany ze sprawowaniem pieczy nad dziećmi i prowadzeniem gospodarstwa domowego¹⁷.

Pogorszeniem jest również doznanie silnego wstrząsu psychicznego na skutek tragicznej śmierci osoby bliskiej, co pociąga za sobą osłabienie aktywności życiowej, zmniejszenie zarobków i zwiększenie wydatków poniesionych na leczenie lub pomoc innych osób. Tak SN w wyroku z dnia 8.05.1969 r.¹⁸

4. Krąg osób uprawnionych do żądania odszkodowania z art. 446 § 3 k.c.

Roszczenie z art. 446 § 3 k.c. przysługuje „najbliższym członkom rodziny zmarłego”. Należy do nich zaliczyć takie osoby, których sytuacja życiowa kształtowała się w pewnej zależności od zmarłego. Chodzi tu zatem w pierwszej kolejności o małoletnie lub niesamodzielne dzieci i małżonka, pozostających ze zmarłym we wspólnym ognisku rodzinnym. Istotne jednak jest to, że o tym, kto jest najbliższym członkiem rodziny zmarłego, decyduje układ faktyczny stosunków rodzinnych pomiędzy zmarłym a tymi osobami¹⁹.

Jak wynika z treści art. 446 § 3 k.c. uprawniony musi być członkiem rodziny. Chodzi tu o pojęcie rodziny, jako pewnej komórki

¹⁷ Orzeczenie SN z dn. 23.07.1971 r., II CR 237/71, Monitor Prawniczy – Zestawienie Tez, 2001/8, s. 467.

¹⁸ Orzeczenie SN z dn. 8.05.1969, II CR 114/69, OSNCP 1970, poz. 129.

¹⁹ G. Bieniek (w:), op. cit., s. 423.

związanej zarówno więzami uczuciowymi, jak i wspólnością gospodarczą, gdyż tylko członkowie takiej komórki mogą odczuć znaczne pogorszenie swej sytuacji życiowej wskutek zgonu poszkodowanego. Ocena, kto jest najbliższym członkiem rodziny, zależy od okoliczności, niekoniecznie za takiego członka rodziny uznany być musi najbliższy krewny. Decydować tu będzie bliskość kontaktu danego członka rodziny ze zmarłym, stopień łączących ich uczuć, powiązania gospodarcze. Te elementy przeważają nad bliskością pokrewieństwa²⁰. Także SN w swoim orzeczeniu²¹ wyjaśnił, że konkretyzacja tego, kto jest w danym wypadku najbliższym członkiem rodziny, należy do sądu orzekającego.

Zgodnie z tym stanowiskiem macocha może być uznana za osobę będącą najbliższym członkiem rodziny zmarłego, gdy uzasadniają to pozytywnie ocenione w świetle zasad współżycia społecznego stosunki łączące macochę i pasierba. Zapatrywanie to umacnia wprowadzenie w art. 144 k.r.o. wzajemnych obowiązków alimentacyjnych między pasierbem a macochą.

Do osób uprawnionych można też zaliczyć wnuka, gdy był on wychowywany i utrzymywany przez dziadków. Potwierdza to SN w orzeczeniu z dnia 5.08.1970 r.²², w którym stwierdza: jeżeli dziecko pozamałżeńskie było wychowywane i utrzymywane przez dziadków, to okoliczność, że matka żyje i jest zdolna do alimentacji dziecka, nie stoi na przeszkodzie do uznania, iż śmierć dziadka znacznie pogorszyła sytuację życiową dziecka, oraz do zasądzenia na rzecz tego dziecka odszkodowania przewidzianego w art. 446 § 3 k.c.

²⁰ S. Garlicki, op. cit., s. 474.

²¹ Orzeczenie SN z dn. 10.12.1969, III PRN 88/69, OSNCP 1970/9, poz. 160.

²² Orzeczenie SN z dn. 5.08.1980 r., II CR 313/70, OSNCP 1971/3, poz. 56.

Osobą uprawnioną jest też dziecko poczęte w chwili śmierci ojca, ale urodzone po jego śmierci. *Nasciturus* ma warunkową zdolność prawną i jeśli urodzi się żywe musi być traktowane na równi z dziećmi urodzonymi przed śmiercią ojca. Nie ulega wątpliwości, że wskutek śmierci ojca nastąpiło znaczne pogorszenie jego sytuacji²³.

Dyskusyjna jest w doktrynie możliwość przyznania odszkodowania konkubinie, wychowankom zmarłego, jego narzeczonej. Jedni autorzy uważają, że do rodziny w rozumieniu przepisu art. 446 § 3 k.c. należy też zaliczyć wychowanków, narzeczoną, konkubinat, jeżeli ma on charakter dostatecznej trwałości i cechuje się dostatecznie silną wspólnością gospodarczą. Natomiast inni twierdzą, że do rodziny nie należy: konkubinat, wychowankowie zmarłego, narzeczona i z tego względu nie są oni osobami uprawnionymi na podstawie art. 446 § 3 k.c.

5. Wysokość odszkodowania

Celem odszkodowania przyznanego na podstawie art. 446 § 3 k.c. ma być zrekompensowanie rzeczywistego znacznego pogorszenia sytuacji życiowej najbliższych członków rodziny zmarłego, nie może być ono natomiast źródłem wzbogacenia się tych osób – tak SN w swoim orzeczeniu²⁴.

Rozmiar pogorszenia zależy od wielu okoliczności np. liczba nieletnich dzieci po pozostałym zmarłym, stan zdrowia i możliwości pracy zarobkowej pozostałego współmałżonka lub innego

²³ Orzeczenie SN z dn. 4.04.1996 r., II PR 139/66, OSNCP 1966/9, poz. 158.

²⁴ Orzeczenie SN z dn. 29.03.1994 r., I ACr 758/93, Wokanda 1994/8, s. 52.

uprawnionego, ich sytuacja majątkowa lub osobista. Wszystkie te okoliczności będą wpływały na wysokość odszkodowania.

Przepis art. 446 § 3 k.c. nie zapewnia wynagrodzenia wszelkich szkód, wynikłych pośrednio wskutek śmierci najbliższego członka rodziny. Zakres odpowiedzialności osoby zobowiązanej ogranicza się do powinności zaspokojenia roszczeń tylko wymienionych w art. 446, a nie wszelkich, które usprawiedliwiałyby przepis art. 415 k.c. Dlatego też nie można żądać na podstawie art. 446 § 3 np.: zwrotu wydatków poniesionych na wychowanie lub kształcenie zmarłego dziecka²⁵.

Trudno określić konkretne kryteria, jakimi sąd powinien się kierować przy określeniu wysokości odszkodowania. Zasądzenie odpowiedniej sumy pieniężnej na rzecz najbliższego członka rodziny wymaga ustaleń wykazujących cechy indywidualne. Sam przepis art. 446 § 3 k.c. w sposób jedynie przybliżony wskazuje, że sąd może przyznać stosowne odszkodowanie. Podstawowe znaczenie ma tu rozmiar doznanej szkody, ponieważ odszkodowanie nigdy nie może być wyższe od szkody. Jednak trudno dokładnie określić rozmiar doznanej szkody, bo szkoda ta jest trudna do uchwycenia i obliczenia. Duże znaczenie ma też fakt, do jakiej kategorii uprawnionych należy osoba żądająca odszkodowania. W orzecznictwie występuje zrozumiała tendencja do uprzywilejowanego traktowania pozostałego przy życiu małżonka i małoletnich dzieci. Odszkodowania zasądzone na ich rzecz są z reguły wyższe aniżeli przyznawane innym poszkodowanym np. rodzicom, rodzeństwu²⁶.

²⁵ Orzeczenie SN z dn. 10.03.1969 r., I CR 26/69, Biuletyn Informacyjny SN 1969/9, poz. 147.

²⁶ A. Szpunar, *Odszkodowanie za szkodę majątkową. Szkoda na mieniu i osobie*, Bydgoszcz 1998, s. 189.

Przestrzegana też jest zasada, że odszkodowanie z art. 446 § 3 k.c. powinno być umiarkowane tzn. jego wysokość powinna być utrzymana w rozsądnych granicach, odpowiadających aktualnym warunkom ekonomicznym i przeciętnej stopie życiowej społeczeństwa.

Przy określeniu wysokości odszkodowania bierze się także pod uwagę to ilu jest członków rodziny łącznie przez śmierć osoby bliskiej poszkodowanych oraz okoliczności, czy osoby te prowadzą wspólne gospodarstwo, w tym bowiem ostatnim wypadku kwoty im przyznane składają się na wspólną pomoc dla całej rodziny i mają odpowiednio większy efekt gospodarczy aniżeli jedna kwota przyznana osobie samotnej – tak SN²⁷.

Na wysokość odszkodowania mogą wpływać sumy pieniężne wypłacone w związku ze śmiercią osoby bliskiej z innych tytułów. I tak: jeżeli osoba odpowiedzialna za szkodę zawarła na swój koszt umowę ubezpieczenia osoby trzeciej od następstw nieszczęśliwych wypadków, to fakt wypłacenia przez zakład ubezpieczeń sumy ubezpieczeniowej powinien być uwzględniony przez sąd przy ustalaniu odszkodowania z art. 446 § 3 k.c.²⁸ Nie ulega natomiast zaliczeniu na poczet odszkodowania suma pieniężna otrzymana z ubezpieczenia zawartego przez bezpośrednio poszkodowanego (lub na jego rzecz). Nie płacił on bowiem składek w tym celu, aby złagodzić odpowiedzialność sprawcy szkody. Zaliczeniu nie podlega też odprawa pośmiertna, zasiłek pogrzebowy czy płacenie renty przez ZUS²⁹.

²⁷ Orzeczenie SN z dn. 14.07.1972 r., I CR 178/72, (nie publ.).

²⁸ Uchwała SN z dn. 29.04.1965 r., III PO 3/65, OSN 1965, poz. 198.

²⁹ Orzeczenie SN z dn. 3.06.1980 r., II CR 148/80, OSNCP 1981/2-3, poz. 29.

Niedopuszczalne jest powództwo o zasądzenie symbolicznej złotówki, gdyż celem przepisu art. 446 § 3 k.c. jest równoważenie w formie odszkodowania znacznego pogorszenia sytuacji życiowej. W razie wytoczenia takiego powództwa sąd władny jest orzec ponad żądanie pozwu zgodnie z art. 321 § 2 k.p.c. – tak SN w swoim orzeczeniu³⁰.

Jak widać to judykatura stopniowo krystalizuje kryteria ustalania wysokości odszkodowania.

³⁰ Orzeczenie SN z dn. 18.12.1968 r., I PR 290/68, PiP 1969, nr 11, s. 918.

Rozdział V

Zwrot kosztów leczenia i pogrzebu

Zwrot kosztów leczenia i pogrzebu zmarłego należy się według ustawy temu, kto je poniósł, niezależnie od tego, czy jest spadkobiercą poszkodowanego.

Zakres kosztów leczenia podlegających zwrotowi jest wyznaczony uzasadnionymi potrzebami poszkodowanego. Zachodzi tu pewien związek między art. 444 § 1 k.c. (roszczenie samego poszkodowanego) poszkodowanego a omawianym przepisem. Uzasadnia to ostrożne stosowanie zasad wykształconych przez orzecznictwo na temat art. 444 § 1 k.c.¹

Koszty leczenia stanowią istotną pozycję, jeżeli upłynął dłuższy czas między uszkodzeniem ciała a śmiercią danej osoby z tego powodu. Naprawienie szkody obejmuje w szczególności zwrot wszelkich wydatków związanych z samym leczeniem poszkodowanego

¹ A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody wynikłej wskutek śmierci osoby bliskiej*, Bydgoszcz 2000, s. 168.

i rehabilitacją, jak i koszty opieki niezbędnej w czasie procesu leczenia oraz inne dodatkowe koszty związane z doznanym uszczerbkiem.

W doktrynie wymienia się: pobyt w zakładzie opieki zdrowotnej, konsultacje u wybitnych specjalistów – tak też SN w swoim wyroku², w którym stwierdza: w sytuacji konkretnego zagrożenia całkowitą ślepotą szukanie pomocy i porady u wybitnych specjalistów oraz w znanym zakładzie leczniczym nie może być uznane za zbędne, obowiązek więc zwrócenia związanych z tym wydatków objęty jest przepisem art. 444 § 1 k.c.

Do kosztów tych należą także wydatki związane z przewozem chorego do szpitala i na zabiegi, koszty zabiegów rehabilitacyjnych, wydatki na lekarstwa, koszty specjalnej opieki i pielęgnacji. Fakt ponoszenia całego ciężaru opieki na poszkodowanym w czasie leczenia i rehabilitacji przez członków rodziny nie zwalnia osoby odpowiedzialnej od zwrotu kwoty obejmującej wartość tych świadczeń³.

Do kosztów związanych z leczeniem należy zaliczyć także wydatki ponoszone w związku z koniecznością odpowiedniego odżywiania. Tak też SN w swoim orzeczeniu: zwrot wydatków na podawanie choremu bardziej wyszukanych potraw, większej ilości owoców, słodczy itp., choćby z punktu widzenia lekarskiego chory nie wymagał specjalnej diety, znajduje usprawiedliwienie w art. 444 § 1 k.c., chyba że byłyby wyraźne zalecenia lekarskie nakazujące ograniczenie diety⁴.

W skład kosztów wynikłych z powodu uszkodzenia ciała lub wywołania rozstroju zdrowia, wchodzi nie tylko koszty leczenia

² Orzeczenie SN z dn. 26.06.1969 r., II PR 217/69, OSN 1970, poz. 50.

³ Orzeczenie SN z dn. 4.03.1969 r., I PR 28/69, OSN 1969/12, poz. 229.

⁴ Orzeczenie SN z dn. 19.06.1975 r., V PRN 2/75, OSN 1976/4, poz. 70.

w ścisłym tego słowa znaczeniu, lecz także wydatki związane z odwiedzinami chorego w szpitalu przez osoby bliskie. Odwiedziny te są niezbędne zarówno dla poprawy samopoczucia chorego i przyspieszenia w ten sposób leczenia, jak i dla kontaktu rodziny z lekarzami w celu uzyskania informacji i wskazówek o zdrowiu chorego i jego potrzebach. Odnosi się to zwłaszcza, gdy poszkodowanym jest dziecko i gdy chodzi o wizyty jego rodziców – teza orzeczenia SN⁵.

Koszty objęte kompensacją muszą być uzasadnione ze względu na rodzaj i rozmiary poniesionego uszczerbku. Nie jest jednak górnym pułapem kompensacji z tytułu kosztów leczenia zakres świadczeń, które zazwyczaj objęte są nieodpłatną opieką medyczną w ramach ubezpieczenia społecznego – np. uzasadnione jest żądanie zwrotu wydatków na lekarstwa spoza listy leków objętych ulgą lub kosztów niezbędnych zabiegów medycznych, które wobec braku faktycznych możliwości ich przeprowadzenia w ramach sektora publicznej służby zdrowia musiały być przeprowadzone w sektorze prywatnym⁶. W takim wypadku należy wykazać, iż celowe jest stosowanie takich metod leczenia, zabiegów lub środków leczniczych, które nie wchodzą w zakres świadczeń z tytułu ubezpieczenia społecznego – tak SN w swoim orzeczeniu z dnia 26.11.1991 r.⁷

Do kosztów leczenia na należą koszty pojazdu inwalidzkiego, jeżeli nie jest on konieczny do kompensowania kalectwa osoby

⁵ Orzeczenie SN z dn. 7.10.1971 r., II CR 427/71, OSPiKA 1972/6, poz. 108.

⁶ M. Safian (w:) *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz*, (red. K. Pietrzykowski), Warszawa 2002, s. 1019.

⁷ Orzeczenie SN z dn. 26.11.1991 r., III APr 75/91, OSAiSN 1992/6, poz. 38.

poszkodowanej, a w szczególności do kontynuowania pracy zarobkowej wykonywanej przed wypadkiem⁸.

Wydatki poniesione na leczenie poszkodowanego podlegają kompensacji bez względu na to, czy okazały się skuteczne i przyniosły oczekiwane rezultaty, czy też nie. Już z natury rzeczy wynika, że w sytuacjach objętych hipotezą art. 446 § 1 k.c. leczenie nie odniosło skutku, skoro bezpośrednio poszkodowany zmarł. Mimo to ustawa przyznaje roszczenie osobie, która poniosła koszty leczenia.

Osoba odpowiedzialna za szkodę, która wypłaciła poszkodowanemu odszkodowanie z tytułu kosztów leczenia nie jest już zobowiązana do zwrotu kosztów osobie trzeciej, choćby ta realnie partycypowała w ich ponoszeniu.

Koszty pogrzebu powinny uwzględniać wysokość typowych wydatków z tego tytułu zważywszy na środowisko, tradycje i zwyczaje lokalne panujące w środowisku, do którego należał zmarły. W grę wchodzi tylko zwrot wydatków uzasadnionych a nie zbytkownych.

Do wydatków tych zalicza się: koszty przewiezienia zwłok do miejsca ich pochowania, zakup miejsca na cmentarzu, nabycie trumny i wieńców. Do kosztów pogrzebu w rozumieniu art. 446 § 1 k.c. można zaliczyć umiarkowany wydatek na zakup niezbędnej odzieży żałobnej, której noszenie zarówno w czasie pogrzebu, jak i przez dłuższy czas po zgonie osoby bliskiej jest zwyczajowo przyjęte w wielu środowiskach w naszym społeczeństwie – tak SN w wyroku z dnia 7.03.1969 r.⁹

⁸ Orzeczenie SN z dn. 16.01.1981 r., I CR 455/80, OSN 1981/10, poz. 193.

⁹ Orzeczenie SN z dn. 7.03.1969 r., II PR 641/68, OSN 1970/2, poz. 33.

Do kosztów pogrzebu zaliczyć też należy koszty odpowiedniego nagrobka a także wydatki na poczęstunek osób biorących udział w pogrzebie. Tak też SN¹⁰ w swoim orzeczeniu: do tych wydatków zalicza się koszt postawienia nagrobka (w granicach kosztów przeciętnych, jeżeli nawet koszty rzeczywiste były znaczne, np. z uwagi na materiał lub wystrój nagrobka, wyższe), także wydatki na poczęstunek biorących udział w pogrzebie osób, przy uwzględnieniu okoliczności konkretnego przypadku, skoro jeżeli jest to zwyczaj w zasadzie powszechnie przyjęty, zwłaszcza jeżeli jest w danym środowisku stosowany i dotyczy przede wszystkim krewnych zmarłego (bliższych i dalszych członków rodziny), jak również innych osób bliżej z denatem związanych, np. najbliższych współpracowników itp. Koszt takiego poczęstunku, utrzymany w rozsądnych stosownie do okoliczności granicach (nie mającego charakteru tzw. stypy pogrzebowej), podlega zwrotowi na równi z innymi kosztami pogrzebu zgodnie z art. 446 § 1 k.c.

Fakt, że zmarły poniósł śmierć wskutek czynu niedozwolonego, często w tragicznych okolicznościach, z reguły przemawia za urządzeniem pogrzebu bardziej uroczystego, ponieważ odpowiada to potrzebie moralnej odczuwanej przez najbliższych członków rodziny. Także w tym zakresie musi być pozostawiona sądowi pewna swoboda przy ustalaniu wysokości odszkodowania¹¹.

Roszczenie z art. 446 § 1 k.c. przysługuje w granicach rzeczywiście dokonanych wydatków, dlatego też SN w swoim

¹⁰ Orzeczenie SN z dn. 6.01.1982 r., II CR 556/81, Monitor Prawniczy 2001/8, s. 467.

¹¹ J. Rezler, *Naprawienie szkody wynikłej ze spowodowania uszczerbku na ciele lub zdrowiu według prawa cywilnego*, Warszawa 1968, s. 64.

orzeczeniu¹² uznał za przedwczesne powództwo o zasądzenie kosztów nagrobka przed jego wzniesieniem.

Nie zwalnia zobowiązanego do naprawienia szkody od obowiązku pokrycia kosztów pogrzebu fakt wypłacenia przez PZU jednorazowego świadczenia z tytułu ubezpieczenia NW i to także wówczas, gdy umowę ubezpieczenia zawarła na swój koszt osoba zobowiązana¹³ jak też fakt wypłacenia zasiłku pogrzebowego¹⁴.

¹² Orzeczenie SN z dn. 4.06.1998 r., II CKN 852/976, OSN 1988/11, poz. 196.

¹³ Orzeczenie SN z dn. 31.08.1981 r., IV CR 283/81, OSN 1982/2-3, poz. 40.

¹⁴ Orzeczenie SN z dn. 27.03.1981 r., III CZP 6/81, OSN 1981, poz. 183.

Rozdział VI

Zagadnienie sukcesji roszczeń wynikających z art. 446 k.c. na inne osoby

Przejęcie roszczeń z art. 446 k.c. na osoby trzecie może nastąpić w drodze dziedziczenia lub zbycia.

Roszczenie z art. 446 § 1 k.c. (zwrot kosztów leczenia i pogrzebu) to zwykle wierzytelności majątkowe, które bez żadnych ograniczeń przechodzą na spadkobierców osoby, która je poniosła.

Rentę, jako prawo osobiste uprawnionego, należy uiszczać do dnia śmierci osoby, na której rzecz została ona ustanowiona (art. 905 k.c.). Dlatego prawo do renty, choć z istoty swej majątkowe, nie wchodzi do spadku po uprawnionym¹. Inaczej sprawa przedstawia się odnośnie zaległych rat renty, wymagalnych za czas przed śmiercią osoby uprawnionej. Tworzą one wierzytelność majątkową spadkodawcy, należą do spadku i według zasad ogólnych przechodzą na spadkobierców.

¹ Orzeczenie SN z dn. 28.12.1966 r., I PR 536/66, OSN 1967/6, poz. 115.

Najwięcej kontrowersji w doktrynie wzbudza dziedziczenie roszczenia z art. 446 § 3 k.c. Pod rządem kodeksu zobowiązań nie budziło wątpliwości, że zadośćuczynienie z art. 166 k.z. nie przechodzi na spadkobierców uprawnionego. Potwierdziły to orzeczenia SN z tamtego okresu – „prawo do żądania zadośćuczynienia za krzywdę moralną w razie śmierci poszkodowanego ma charakter osobisty i jako takie nie należy do spadku po osobie uprawnionej do domagania się odpowiedniego wynagrodzenia. Na rzecz spadkobierców uprawnionego nie można zasądzić zadośćuczynienia nawet wtedy, gdy powództwo zostało wytoczone za jego życia”².

Obecnie kwestia ta wzbudza dyskusje. Jedni autorzy twierdzą, że uprawnienie z art. 446 § 3 k.c. nie wchodzi do spadku, bowiem jest ono ściśle związane z osobą uprawnionego, skoro warunkiem jego uzyskania jest znaczne pogorszenie jego osobistej sytuacji życiowej³.

Inni stoją na stanowisku, że roszczenie o odszkodowanie przewidziane w art. 446 § 3 k.c. ma charakter majątkowy i wobec tego przechodzi według ogólnych zasad na spadkobierców uprawnionego, ponieważ należy do spadku po nim⁴.

Spór na ten temat definitywnie przecięła uchwała 7 sędziów SN z dnia 26.10.1975 r.⁵, która mówi, że roszczenie o odszkodowanie przewidziane w art. 446 § 3 k.c. przechodzi na spadkobierców uprawnionego. W uzasadnieniu tej uchwały SN wskazuje, że roszczenie to nie jest ściśle związane z osobą uprawnionego i jako prawo majątkowe, należy do spadku po nim. Prawo bowiem do żądania

² Orzeczenie SN z dn. 13-17.07.1964 r., I CR 370/63, OSPiKA 1965/9, poz. 198.

³ S. Garlicki, *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa 1971, s. 478.

⁴ A. Szpunar, *Wynagrodzenie szkody wynikłej wskutek śmierci osoby bliskiej*, Bydgoszcz 2000, s. 158.

⁵ Uchwała SN z dn. 26.10.1975 r., III PZP 22/70, OSN 1971/7-8, poz. 120.

naprawienia szkody majątkowej jest z istoty swej dziedziczne jako prawo majątkowe. O tym czy roszczenie z art. 446 § 3 k.c. jest dziedziczne, decyduje charakter szkody, której naprawieniu służy ten przepis. Przyjęcie majątkowego charakteru tej szkody przy braku przepisu szczególnego wyłączającego dziedziczność, musi prowadzić do wniosku iż roszczenie to wchodzi do spadku po uprawnionym.

Jak wskazuje dalej SN, w obecnym stanie prawnym zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie nie ulega już wątpliwości, że odszkodowanie z art. 446 § 3 k.c. nie może być przyznane za same tylko cierpienia moralne doznane z powodu śmierci osoby najbliższej, a zatem jest ono zależne od istnienia szkody o charakterze majątkowym.

Ponadto przepis art. 446 § 3 k.c. mówi o „odszkodowaniu”. Celem zaś odszkodowania jest naprawienie szkody majątkowej. Natomiast na oznaczenie szkody o charakterze niemajątkowym przyjęło się używać terminu „krzywda” i przewiduje się za nią „zadośćuczynienie” w wypadkach w ustawie przewidzianych. Dziedziczenie roszczenia o zadośćuczynienie ustawodawca dopuszcza tylko jako wyjątek od zasady wyrażonej w art. 922 § 2 k.c. Brak analogicznego unormowania kwestii dziedziczenia w art. 446 § 3 k.c. wynika z odmienności obu tych roszczeń (odszkodowanie i zadośćuczynienie).

Wobec zmiany charakteru prawnego roszczenia z art. 446 § 3 k.c. utraciły aktualność te orzeczenia SN wydane na gruncie art. 166 k.z., według których prawo żądania zadośćuczynienia za krzywdę moralną z powodu śmierci poszkodowanego ma charakter osobisty i nie należy do spadku po uprawnionym.

Z przyczyn wyżej wymienionych należy przyjąć, że pod rządem art. 446 § 3 k.c. nie ma już istotnego znaczenia to, czy powództwo o odszkodowanie przewidziane w tym przepisie zostało wytoczone przez uprawnionego, czy też przez jego spadkobierców.

Ci ostatni mogą otrzymać odszkodowanie tylko wtedy, gdy przysługiwałoby ono uprawnionemu, jeśliby żył w chwili wyrokowania i tylko w takim zakresie, jaki odpowiada szkodzie powstałej do dnia jego śmierci, chodzi bowiem o wynagrodzenie szkody wynikłej ze znacznego pogorszenia sytuacji życiowej uprawnionego, ale trwającego tylko do dnia śmierci.

Przeciwko dziedziczeniu omawianego roszczenia nie przemawia także przepis art. 449 k.c. ograniczający możliwość zbycia niektórych roszczeń. Takie stanowisko zajął SN w swoim orzeczeniu z dnia 29.07.1970 r.⁶, w którym stwierdza: przepis art. 449 k.c. nie dozwala jedynie na „zbycie” roszczeń wymienionych w art. 444 - 448 k.c. – a nie na przeniesienie tych roszczeń przez poszkodowanego na inne osoby w drodze czynności prawnej, takich jak umowa sprzedaży, zamiany, darowizny czy też innej umowy zobowiązującej do przeniesienia wierzytelności. Przepis ten natomiast nie wyłącza przejścia tych roszczeń w drodze spadkobrania.

Drugim sposobem przejścia roszczeń z art. 446 k.c. jest ich zbycie. Zgodnie z art. 449 k.c. roszczenia przewidziane w art. 444 - 448 k.c., tzn. roszczenia o wynagrodzenie szkody na osobie są w zasadzie niezbywalne. Przepis art. 449 k.c. dopuszcza zbycie takiego roszczenia

⁶ Orzeczenie SN z dn. 29.07.1970 r., II CR 307/70, (nie publ.).

jedynie wtedy, jeśli jest ono już wymagalne i zostało uznane na piśmie albo przyznane prawomocnym wyrokiem.

Głównym motywem legislacyjnym przemawiającym za ograniczeniami z art. 449 k.c. jest ochrona poszkodowanego przed lekkomyślnym zbyciem wierzytelności na rzecz osób trzecich.

Roszczenie o naprawienie szkody wyrządzonej czynem niedozwolonym staje się wymagalne dopiero po wezwaniu dłużnika do wykonania świadczenia⁷.

Gdy chodzi o świadczenia okresowe to wymagalne stają się tylko poszczególne raty renty, samo prawo do renty zaś nie jest w ogóle zbywalne i art. 449 k.c. nie ma do niego zastosowania. Ustawa wprowadza warunek wymagalności, aby nie dopuścić do wyzbywania się roszczeń przypadających dopiero w przyszłości i z reguły służących do zaspokojenia przyszłych potrzeb.

Uznanie natomiast, w rozumieniu art. 449 k.c. ma charakter uznania właściwego, jest więc czynnością prawną zawierającą oświadczenie woli osoby odpowiedzialnej co do podstawy i zakresu roszczenia a nie tylko oświadczeniem wiedzy.

Uznanie właściwe wzmacnia węzeł obligacyjny, jaki powstał między stronami w wyniku czynu niedozwolonego i ustala rozmiar obowiązku naprawienia szkody. Tym samym wywołuje – co do oznaczenia wysokości – skutki podobne do orzeczenia sądowego⁸.

Zobowiązany do odszkodowania nie jest pozbawiony mimo skutecznego zbycia roszczeń przez poszkodowanego, Prawa

⁷ Orzeczenie SN z dn. 9.03.1973 r., I CR 55/73, (nie publ.).

⁸ G. Bieniek, *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, Warszawa 199, s. 436.

podnoszenia przeciwko nabywcy tych wszystkich zarzutów, które przysługiwałyby mu przeciwko zbywcy (art. 513 k.c.).

Zawarty w art. 449 k.c. zakaz zbywania roszczeń ma charakter normy bezwzględnie obowiązującej. Jego naruszenie obwarowane jest sankcją nieważności bezwzględnej.

Bibliografia

- G. Bieniek (w:) *Komentarz do kodeksu cywilnego. Księga trzecia. Zobowiązania*, Warszawa 1999.
- W. Czachórski *Odpowiedzialność kontraktowa i jej stosunek do odpowiedzialności deliktowej*, Nowe Prawo 1964, nr 10.
- W. Czachórski *Zobowiązania. Zarys wykładu*, Warszawa 2002.
- S. Garlicki *Odpowiedzialność cywilna za nieszczęśliwe wypadki*, Warszawa 1971.
- A. Koch *Związek przyczynowy jako podstawa odpowiedzialności odszkodowawczej w prawie cywilnym*, Warszawa 1975.

- J. Lewandowska *Ważne także dochody z szarej strefy,*
Rzeczpospolita z dn. 22.01.2004 r., nr 18.
- M. Muszyński *Konkurencja dla małżeństwa,* Rzeczpospolita
z dn. 30.03.2004, nr 76 (6759).
- M. Nasterowicz *Prawo medyczne,* Toruń, 2001.
- K. Pietrzykowski (red) *Kodeks cywilny. Komentarz,* Warszawa
2002.
- Z. Radwański *Prawo cywilne – część ogólna,* Warszawa
1999.
- J. Rezler glosa do uchwały SN z dn. 6.07.1968, Nowe
prawo 1969, nr 4.
- J. Rezler *Naprawienie szkody wynikłej ze spowodowania
uszczerbku na ciele lub zdrowiu według prawa
cywilnego,* Warszawa 1968.
- M. Safian (w:) *Kodeks cywilny. Tom I. Komentarz,* (red.
K. Pietrzykowski), Warszawa 2002.

- T. Smyczyński *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2001.
- A. Szpunar glosa do uchwały SN z dn. 6.07.1968 r., *Nowe Prawo* 1969, nr 4.
- A. Szpunar *Odszkodowanie za szkodę majątkową. Szkoda na mieniu i osobie*, Bydgoszcz 1998.
- A. Szpunar *Wynagrodzenie szkody wynikłej wskutek śmierci osoby bliskiej*, Bydgoszcz 2000.
- A. Szpunar *Zadośćuczynienie za szkodę niemajątkową*, Bydgoszcz 1999.
- W. Warkało *Odpowiedzialność odszkodowawcza*, Warszawa 1972.
- J. Winiarz (red), *Kodeks cywilny z komentarzem*, Warszawa 1989.
- J. Winiarz, J. Gajda *Prawo rodzinne*, Warszawa 2001.
- A. Wąsiewicz *Ubezpieczenia komunikacyjne*, Bydgoszcz 1995.